

Μνήμων

Τόμ. 18 (1996)

ΕΓΓΕΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΑΙΤΗΣΗ ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ, ΜΑΡΙΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.533](https://doi.org/10.12681/mnimon.533)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΠΑΛΤΑ Ε., & ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Μ. (1996). ΕΓΓΕΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΑΙΤΗΣΗ ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 18, 109–142. <https://doi.org/10.12681/mnimon.533>

ΕΓΓΕΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΑΙΤΗΣΗ ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ

Ἡ πηγή πού ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἀνάλυσης αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι γνωστή ἀπό δημοσιεύσεις τοῦ Β. J. Slot¹. Πρόκειται γιά τὸ ἀναλυτικὸ φορολογικὸ κατὰστιχο τῶν Κυκλάδων, Tapu Tahrir 800 (στὸ ἐξῆς: TT 800), τὸ ὁποῖο εἶναι κατατεθειμένο στὸ Ἀρχεῖο Προεδρίας τῆς Ἰσταμπούλ. Καταρτίστηκε τὸ 1670, ὅταν μετὰ τὸν πρῶτο βενετοτουρκικὸ πόλεμο οἱ Κυκλάδες πέρασαν στὴν κυριαρχία τῶν Ὀθωμανῶν μὲ ἓνα ἰδιότυπο καθεστῶς. Οἱ κάτοικοι πλήρωναν φόρο καὶ στοὺς Βενετούς καὶ στοὺς Ὀθωμανούς, γεγονός πού κάνει τὸν Slot νὰ χαρακτηρίσει τὰ νησιά no man's land γιά τὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα. Ἡ Σαντορίνη μὲ τὴ Μήλο ἀποτελοῦσαν ἓνα ἀπὸ τὰ τρία μπεηλίκια στὰ ὁποῖα διαιρέθηκαν οἱ Κυκλάδες. Ἡ Σαντορίνη καὶ τὸ νησάκι τῆς Θηρασίας διαιροῦνταν σὲ πέντε περιφέρειες, τὰ «καστέλια», ἐπιβίωση τῆς φραγκικῆς κατοχῆς, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας οἱ οἰκισμοὶ Σκάρος, Πύργος, Ἀκρωτήρι καὶ Ἐπανωμερία ὀχυρώθηκαν γιά νὰ προστατευθοῦν οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὶς πειρατικὲς ἐπιδρομές².

1. B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane, c. 1500-1718*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul 1982, 2 τόμοι, τοῦ ἴδιου, «Ὁ κατάλογος τῶν φορολογουμένων τοῦ κάστρου τῆς Μήλου τὸ 1670», *Μηλιακά* 2 (1985), σ. 153-160 καὶ τοῦ ἴδιου, «Ἡ Ἄνδρος στὰ 1670», *Ἀνδριακά Χρονικά* 21 (1993), σ. 177-185.

2. Ι. Θ. Παπαμανώλης, *Ἡ νῆσος Θήρα-Σαντορίνη. Ἐντυπώσεις καὶ ἀναμνήσεις*, Πειραιᾶς 1932, σ. 85, ὅπου δημοσιεύεται ἓνα ἔγγραφο πού βρέθηκε στὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογένειας Δὲ Κιγάλα καὶ ἀφορᾷ τὴ διοίκηση τῆς Σαντορίνης τὸ 1669. Ἐκεῖ ἀναφέρεται: «Ἡ νῆσος ταύτη ἦτον πρῶτον διαμοιρασμένη εἰς πέντε μέρη λεγόμενα καστέλια: Α' τὸ Κάστρον μὲ τὰ χωρία του, δηλαδὴ Μερροβήγλη, Βουρβοῦλος, Φυροστεφάνη, Κοντοχώρι, Καρτεράδος καὶ Μεσαριά. Β' Ἐπανωμερία μὲ Θυρασίαν. Γ' Πύργος μὲ Βάθωνα [ἄλλη ὀνομασία τοῦ χωριοῦ "Αγ. Θωμᾶς], Γωνίαν καὶ Μεγαλοχώρι. Δ' Ἐμποριός. Ε' Ἀκρωτήρι ἐκτός τὰ μετόχια ὅλα πού ἔκαναν ὅλα ἓνα εἶδος καστελείου...». Στὸ κατὰστιχο τοῦ κεφαλικοῦ φόρου τοῦ ἔτους 1734 (Ἐγίρας 1147) ἀπὸ τὴν ἀρχεακὴ ἐνότητα Kâmil Kepeci n° 2888 τοῦ Βασιλικῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Ἰσταμπούλ, οἱ κάτοικοι τῆς Σαντορίνης συνεχίζουν νὰ ἀπογράφονται σὲ πέντε φορολογικὲς ἐνότητες: 1) Aya Nikola (=Ἐπανωμερία): 147 οἰκογένειες, 2) Pîrgos: 269 οἰκ., 3) Akrotiri: 25 οἰκ., 4) Omboryo: 104 οἰκ. καὶ 5) Kastro (= Σκάρος): 305 οἰκ.

Στὸ TT 800 καταγράφονται ὀνομαστικὰ οἱ κάτοικοι τῶν 15 χωριῶν τοῦ νησιοῦ μὲ τὴν κτηματικὴ τους περιουσία. Σημειώνονται τὰ *dönüm*³ τῶν χωραφιδῶν καὶ τῶν ἀμπελιῶν τους, καθὼς καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δέντρων ποὺ τοὺς ἀνήκουν. Ἐπίσης, καταχωρίζονται, σὲ ὅποιους οἰκισμοὺς ὑπάρχουν, τὰ κτήματα τῶν ντόπιων καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων μονῶν τοῦ νησιοῦ, καθὼς καὶ τὰ κτήματα μετοχίων ἄλλων μονῶν, τοῦ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου καὶ τῆς Παναγιᾶς τῆς Χοζοβιώτισσας τῆς Ἀμοργοῦ. Χωριστὰ σημειώνονται οἱ ἀκτῆμονες κάτοικοι τοῦ οἰκισμοῦ, ἀκολουθοῦν οἱ χῆρες καὶ τέλος σὲ ἰδιαίτερη κατηγορία σημειώνονται τὰ κτήματα κατοίκων ἀπὸ ἄλλους οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ ἢ, σπανιότερα, ἀπὸ ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου⁴. Συνεπῶς ἡ πηγὴ αὐτὴ προσφέρεται γιὰ τὴν ταξινομήση τοῦ πληθυσμοῦ σὲ κατηγορίες βάσει τῆς κτηματικῆς τους περιουσίας ποὺ ἀντανακλοῦν ἀντίστοιχες εἰσοδηματικές. Συγχρόνως ἐπιτρέπει νὰ φανεῖ *ad hoc* ὁ κατακερματισμὸς τῆς ἔργειας ιδιοκτησίας. Μετὰ τὴν καταχώριση τῶν κατοίκων κάθε οἰκισμοῦ σημειώνεται τὸ σύνολο τῶν καλ-

3. Ὑποθέτουμε ὅτι πρόκειται στὴν πραγματικότητα γιὰ μουζούρια, τοπικὸ μέτρο τῆς Σαντορίνης. Στὰ τέσσερα μοναδικὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου τῆς Καθολικῆς Ἐπισκοπῆς τῆς Σαντορίνης (στὸ ἐξῆς ΑΚΕ) ὅπου καταγράφεται ἡ ἔκταση τοῦ μεταβιβαζόμενου χωραφιοῦ ἢ τοῦ ἀμπελιοῦ, ὁ ὑπολογισμὸς γίνεται σὲ μουζούρια, βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, «Στὴ Σαντορίνη τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα: ἀγοραπωλησίαι ἀκινήτων», *Τὰ Ἱστορικά* 9, τχ. 17 (Δεκέμβριος 1992), σ. 254 σημ. 53. Ἡ ὑπόθεσή μας ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ ἓνα ἔγγραφο τοῦ 1684 (ΑΚΕ, Πολιτειακὸ Τμήμα, Δ' Προικοσύμφωνα, φάκ. 3, ὑποφ. β'), ὅπου ὁ Πέτρος Κιτράκας τοῦ παπα Φραντζέσκου, καθολικὸς, συντάκτης συχνὰ διαθηκῶν τρίτων, προικίζει τὴν κόρη του Μαρούσα, ἡ ὁποία μπαίνει στὸ μοναστήρι τῶν Δομηνικανίδων τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σκάρου μὲ 16 μουζούρια ἀμπέλια στὴ Γωνιά. Ἀκριβῶς 16 *dönüm* ἀμπέλια καταγράφονται στὸ ὄνομά του στὸ χωριὸ Γωνιά (TT 800, σ. 311). Στὴ βιβλιογραφία, πάντα σὲ σχέση μὲ τὴ Σαντορίνη, ἐντοπίσαμε δύο ἀναφορὲς στὸ μουζούρι ὡς μέτρο ἐπιφανείας: 1) Σὲ μουζούρια καταγράφεται ἡ ἔκταση ποὺ ἀνῆκε τὸ 1701 στὴν καθολικὴ ἐπισκοπὴ (βλ. G. Hofmann, «Vescovadi Cattolici della Grecia, V. Thera (Santorino). Documenti con introduzione, una carta ed indici dei luoghi e della persone», *Orientalia Christiana Analecta* 130 (1941), σ. 88), καὶ 2) Τὸ 1841 «ἐφ' ἑκάστου τετραγωνικοῦ μουζουρίου... σπεῖρεται συνήθως 7/8 κοιλοῦ κριθῆς...» (βλ. I. Δὲ Κιγᾶλας, *Γενικὴ στατιστικὴ τῆς νήσου Θήρας*, Ἐρμούπολη 1850, σ. 83). Τὸ μουζούρι ὡς μέτρο ἐπιφανείας ἀπαντᾶται καὶ στὴν Κρήτη, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὶς μεταφράσεις τουρκικῶν ἐγγράφων. Ἐνδεικτικὰ παραπέμπουμε: Ν. Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις τουρκικῶν ἱστορικῶν ἐγγράφων ἀφορώντων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης*, τ. Α', ἔγγραφα τῆς περιόδου ἐτῶν 1657-1672 (Ἐγγραφα 1067-1082), Ἡράκλειο Κρήτης 1975, σ. 386, καὶ Ἔγγραφα Ἱεροδικείου Ρεθύμνης 17ος-18ος αἰ. *Μεταφράσεις τοῦ "Βήματος"* Ρεθύμνης, (ἐπιμ. Γ. Ζ. Παπιομύτογλου), Ρεθύμνο 1995, σ. 71, 73 κ.ἐξ.

4. Πρόκειται συνολικὰ γιὰ 14 κατοίκους ἀπὸ τὴ Νάξο, Φολέγανδρο, Σίφνο, Σίμνο, Ἀμοργό. Οἱ περισσότεροι προέρχονται ἀπὸ τὴν Πάτμο. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν πληρώνουν τὸν κεφαλικὸ τους φόρο στὴ Σαντορίνη, ἀφοῦ δὲν ἐμφανίζονται στὸ κατάστιχο τοῦ κεφαλικοῦ φόρου Maliyeden Müdevver 4856 ποὺ καταρτίστηκε τὴν ἴδια χρονιά, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐγκαταστάθηκαν πρόσφατα στὴ Σαντορίνη.

λιεργητικῶν του ἐκτάσεων καὶ ἀκολουθοῦν οἱ φόροι ποὺ βαρύνουν συλλογικὰ τὴν κοινότητα: ἡ σπέντζα, οἱ δεκάτες ποὺ βαρύνουν τὴν παραγωγή, καθὼς καὶ διάφοροι χρηματικοὶ φόροι. Συνολικὰ ἀπογράφονται 949 νοικοκυριά ποὺ πληρώνουν φόρο 473.080 ἄσπρα⁵.

Μὲ τοὺς ἴδιους φόρους καὶ τὰ αὐτὰ ποσὰ καθὼς καὶ μὲ τὸν ἴδιο ἀριθμητικὰ φορολογούμενο πληθυσμὸ παρουσιάζεται ἡ Σαντορίνη σὲ ἓνα ἀντίγραφο καταστίχου ποὺ χρονολογεῖται τὸ 1731 καὶ τὸ ὁποῖο βρέθηκε στὸ Ἄρχεῖο τῆς Καθολικῆς Ἐπισκοπῆς τοῦ νησιοῦ. Ἡ πηγὴ αὐτὴ δημοσιεύτηκε πρὶν ἀπὸ δέκα χρόνια, ὅπου ἐξετάστηκε ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἔκταση τοῦ καλλιεργούμενου χώρου καὶ στὸ παραγόμενο προϊόν του. Ἡ ἔρευνα εἶχε στηριχθεῖ στοὺς συνολικοὺς ἀριθμοὺς τῆς καταγεγραμμένης ἔκτασης τῶν ἀγροτεμαχίων καὶ ἀμπελώνων τῶν οἰκισμῶν καὶ στὸ φόρο ποὺ βάραινε τὴν παραγωγή τῶν καλλιεργειῶν⁶.

Στὴν παρούσα ἐργασία, ἀναλύοντας τὸν τρόπο ἀπογραφῆς, ὅπως ἀποτυπώνεται στὸ ΤΤ 800, θὰ ἐξετάσουμε πρῶτον τὸ καθεστῶς ποὺ διέπει τὴ γαιοκτησία τῶν κατοίκων τῆς Σαντορίνης, καὶ κατὰ συνέπεια τὴν ἀναλογία τοῦ φόρου ποὺ τοὺς ἐπιδικάζεται. Δεύτερον θὰ διερευνηθεῖ ἡ κλίμακα τῆς ἔγγειας ιδιοκτησίας, ἡ ὁποία, σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ, ὑποδεικνύει ἐμμέσως καὶ τὴν εἰσοδηματικὴ στρωματογραφία τοῦ πληθυσμοῦ. Δὲν ξεχνοῦμε βεβαίως ὅτι τὰ εἰσοδήματα τῶν νησιῶν συνδέονται καὶ μὲ μὴ ἀγροτικού τύπου δραστηριότητες. Ὡστόσο, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν ἀγροτικὴ παραγωγή ἀποτελεῖ μιὰ οἰκονομικὴ σταθερὰ καὶ στὸ νησιωτικὸ χῶρο, ἡ ὁποία ὀρίζει σὲ ὑψηλὸ βαθμὸ τόσο τὴν αὐτοκατανάλωση ὅσο καὶ τὴ δημιουργία χρηματικῶν ἀποθεμάτων στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κοινοτήτων⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, θεωροῦμε ὅτι ἡ κλίμακα τῆς ιδιοκτησίας καὶ ἡ κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ στὶς

5. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1733, ποὺ συνέταξε ὁ Καγκελλάριος γιὰ λογαριασμὸ τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Δομηνικανίδων τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Ἰησοιτῶν προκειμένου νὰ βεβαιώσει τὸ ὕψος τοῦ φόρου ποὺ ἔπρεπε νὰ καταβάλουν, ἀναφέρεται μεταξὺ ἄλλων ὅτι «ἦρθε ὁ ταχριτζής... ν' ἀποκόψει τὰ νησιὰ στοὺς 1669 καὶ ἀπέκοψεν καὶ τὸ νησι ἐτοῦτο τῆς Σαντορίνης καὶ ἔβαλε νὰ πληρώνει τὸν κάθε χρόνον διὰ οὐσοῦρι τῆς γῆς εἰς χωράφια, ἀμπέλια, βουνά, δεντρί, πρόβατα, κουμέρια καὶ ἄλλα καθὼς φαίνεται εἰς τὸ τεφτέρι σουρέτι ὄλα ἄσπρα 473.139» (ΑΚΕ, Ἐκκλησιαστικὸ Τμῆμα, Α' Δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα, φάκ. 2, ὑποφ. 4). Τὸ σύνολο τῶν φόρων στὰ χωριά στὸ κατάστιχο τοῦ 1670 εἶναι 473.080 ἄσπρα. 473.139 ἄσπρα σημειώνονται ὡς συνολικὸ ποσὸ φόρου ποὺ βαρύνει τὸ νησι στὸ suret-i defter-i cedit τὸ 1143 (1731), τὸ ὁποῖο εἶναι πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ καταστίχου τοῦ 1670· βλ. Εὐαγγελία Μπαλτά, «Ἀπὸ τὸ φορολογικὸ τεκμήριο στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία: Οἱ καλλιέργειες στὴ Σαντορίνη τὸν 18ο αἰ.», *Τὰ Ἱστορικά* 3, τχ. 6 (Δεκέμβριος 1986), σ. 282-314.

6. Ὁ.π.

7. Σπ. Ἀσδραχάς, «Νησιωτικὲς κοινότητες: οἱ φορολογικὲς λειτουργίες (I)», *Τὰ Ἱστορικά* 5, τχ. 8 (Ἰούνιος 1988), σ. 4.

διάφορες βαθμίδες τῆς, συνδυαζόμενη μετὰ τὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση, θὰ ὑποδείξει ἔμμεσα, καὶ στὴν περίπτωση αὐτῆ, τὸ ποσοστὸ τῶν μὴ ἀγροτικοῦ τύπου δραστηριοτήτων αὐτοῦ τοῦ πληθυσμοῦ.

I. Ἡ ἀπογραφή

Στὰ φορολογικὰ κατὰστιχα τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης, ἐπειδὴ ὁ κατ' ἐξοχὴν φόρος ποὺ βαρύνει τὴν παραγωγή, ἡ δεκάτη, ὀρίζεται βάσει τῆς συγκομιδῆς καὶ ὄχι τῆς ἔκτασης τῶν καλλιεργούμενων γαιῶν, δὲν γίνεται καμιά ἀναφορὰ σ' αὐτές. Ὄταν ἀπογράφονται καλλιεργούμενες ἐκτάσεις πρόκειται γιὰ κτήσεις μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ, διότι ὁ χρηματικὸς ἔγγειος φόρος τους, τὸ cift resmi, ὀρίζεται ἀπὸ τὸ ἀν καλλιεργοῦν ἓνα, μισὸ ἢ λιγότερο ἀπὸ μισὸ ζευγάρι, ἀν εἶναι ἀκτήμονες ἢ ἀν ἀκόμη ἡ γῆ ποὺ καλλιεργοῦν ἀνήκει σὲ ἄλλους. Ἡ σπέντζα ποὺ βαρύνει ἀποκλειστικὰ τοὺς μὴ μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς ὀρίζεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἔκταση τῶν γαιῶν ποὺ καλλιεργοῦν. Ἐξάλλου, σπέντζα, τὸ πάγιο ποσὸ τῶν 25 ἄσπρων ποὺ πληρώνει ὁ χανές, καὶ τὰ 6 ἄσπρα ποὺ πληρώνει τὸ νοικοκυριὸ ποὺ ἔχει ἀρχηγὸ χήρα, ὑποχρεοῦνται νὰ τὰ καταβάλλουν καὶ οἱ ἀστικοὶ πληθυσμοί⁸. Ὁ διαφοροτικὸς λοιπὸν τρόπος ὑπολογισμοῦ τῶν φόρων αὐτῶν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα στὰ tahrir defter νὰ γίνεται ἀναφορὰ σὲ ἐκτάσεις μόνο στὸ βαθμὸ ὅπου αὐτὲς ἀνήκουν σὲ μουσουλμάνους.

Στὴν ἀπογραφή τῶν Κυκλάδων ποὺ περιγράψαμε παραπάνω, ἀπογράφονται, ὅπως εἶδαμε, οἱ κτήσεις τῶν κατοίκων, μολοντί δὲν πρόκειται γιὰ μουσουλμάνους. Ἐξαιρετικὰ διαφωτιστικὸ εἶναι ἓνα ἔγγραφο τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν τῆς Σερίφου ποὺ ἀναφέρεται στὸν τρόπο καταμέτρησης καὶ ἀπογραφῆς τῶν γαιῶν στὶς Κυκλάδες κατὰ τὸ 1670⁹. Γνωρίζουμε ἔμμεσα καὶ ἄλλες καταστιχώσεις ὅπου καταγράφονται κτήματα χριστιανῶν, ὅσες τουλάχιστον ὑπέπεσαν στὴν ἀντίληψή μας κατὰ τὶς ἐρευνές μας σὲ ὀθωμανικὰ κατὰστιχα ἑλλαδικῶν περιοχῶν ποὺ ἀπὸκτείνονται στὸ Başbakanlık Arsivi τῆς Πόλης. Ἐνα τέτοιο κατὰστιχο εἶναι τὸ TT 825 ποὺ ἀφορᾷ τὸν Χάνδακα, τὸ πρῶτο μετὰ τὴν

8. Κλασικὸ παραμένει γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ τὸ ἄρθρο τοῦ H. Inalcik, «Osmanlılar'da raiyyet rüsûmu», *Belleten* XXIII (1959), σ. 575-610. Βλ. ἐπίσης τὸ ἄρθρο τοῦ ἰδίου, «Köy, Köylü ve İmparatorluk», ποὺ συμπεριλαμβάνεται ὡς ἐπίμετρο στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση Χ. Ἰνάλτζικ, Ἡ ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Ἡ κλασικὴ ἐποχὴ, 1300-1600, μτφ. Μ. Κοκολάκης, Ἀθήνα 1995, σ. 391-421. Πιὸ πρόσφατες θέσεις τοῦ συγγραφέα διατυπώνονται στὸ τρίτο κεφάλαιο τοῦ ἔργου *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, ἐκδ. H. Inalcik - D. Quataert, Cambridge University Press 1994, σ. 103-143. Πβ. ἐπίσης τὴν ἀνακοίνωση «Cift-Hane System and Peasant Taxation», ποὺ δημοσιεύθηκε στὸν τόμο H. Inalcik, *From Empire to Republic. Essays on Ottoman and Turkish Social History*, Ἰσταμπούλ 1995, σ. 61-72.

9. Εὐτυχία Λιάτα, Ἡ Σερίφος κατὰ τὴν Τουρκοκρατία (17ος-19ος αἰ.), Ἀθήνα 1987, σ. 175.

κατάκτηση του νησιού· συντάχθηκε ανάμεσα στα 1669 και 1674 ('Εγίρας 1080 και 1084)¹⁰. Στόν κανουνναμέ που το συνοδεύει αναφέρεται ότι έγινε κτηματογράφηση των φορολογισίμων γαιών (arazisi tahrir) και ότι οι γαίες αποτελούν «τελείαν ιδιοκτησίαν των κατόχων τους. Δικαιοῦνται νά τίς πουλοῦν, νά τίς ἀγοράζουσι καί νά τίς διαθέτουν ὅπως θέλουν»¹¹.

Ἀπογραφές των ἀγροτικῶν ἀγαθῶν που βρίσκονται στήν κατοχή χριστιανῶν ἀπαντῶνται καί στα φορολογικά κατάστιχα ΤΤ 796, 878, 879, 880, 882, 883, 884, που ἀφοροῦν περιοχές τῆς Πελοποννήσου καί τὰ ὅποια φέρονται νά συντάχθηκαν τό ἔτος 1715 ('Εγίρας 1128), ἀμέσως δηλαδή μετά τήν ἀνακατάληψή της ἀπό τοὺς Ὀθωμανούς¹². Στόν κανουνναμέ που συνοδεύει τήν ἀπογραφή του Tapu Kadastru 71 του Ἀρχείου τῆς Ἀγκυρας διαβάζουμε ἤδη στό πρῶτο ἄρθρο τὰ ἐξῆς σχετικά μέ τό γαιοκτητικό καθεστῶς τῆς Πελοποννήσου: «Τό εὐφορο αὐτό βιλαέτι, ὅπως καί ἡ Ρούμελη, θεωρεῖται δημόσια γῆ (arz-i miri). Γαίες οἱ ὅποιες τήν ἐποχή τῆς κατάκτησης ἀνῆκαν σέ ραγιάδες, ἐξακολουθοῦν νά βρίσκονται στήν κατοχή τους. Ἡ κυριότητα (rakabe) ὅμως των γαιῶν αὐτῶν δεσμεύτηκε ὑπέρ του Δημοσίου Ἐθναυροφυλακίου των μουσουλμάνων»¹³.

Στό κατάστιχο ΤΤ 800 δὲν ὑπάρχει κανουνναμές ὁ ὅποιος νά ἀποσαφηνίζει τό γαιοκτητικό καί φορολογικό καθεστῶς των νησιῶν¹⁴. Ὡστόσο ἔμμεσες ἀναφορές στό γαιοκτητικό καθεστῶς των Κυκλάδων περιέχουν οἱ ἀχτανεμέδες

10. Τὸν ἴδιο τρόπο καταγραφῆς ἀπαντοῦμε καί στό μεταγενέστερο κατάστιχο του Χάνδακα, τὸ Tapu Kadastru 4 ('Εγίρας 1117) του Ἀρχείου τῆς Ἀγκυρας, βλ. Molly Greene, *Kandiye 1669-1720: The Formation of a Merchant Class*, Πρίνστον 1993 (διδακτορική διατριβή), σ. 128-129. Ἡ συγγραφέας διαπιστώνει τὴ διαφορευτικότητα των δύο καταστίχων σὲ σχέση μέ tahrir ἄλλων περιοχῶν καί τὴν ἀποδίδει στό ὅτι τὰ ἐν λόγω κατάστιχα δὲν εἶναι ἀπογραφές πληθυσμοῦ ἀλλὰ ἀπογραφές ἀπλῶς των ιδιοκτητῶν του Χάνδακα, κάτι τὸ ὁποῖο δὲν εὐσταθεῖ.

11. Ö. L. Barkan, *XV ve XVIinci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zırai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I, Kanunlar*, Ἰσταμπούλ 1943, σ. 352 § 4. Ὁ κανουνναμές αὐτός, ἀπὸ ἀντίγραφο που ὑπῆρχε στα ἱεροδικαστικά βιβλία του Ἡρακλείου, μεταφράστηκε ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Ν. Σταυρινίδη, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας ἐν Κρήτῃ. Δύο ἔγγραφα του μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κρήτης φορολογικοῦ συστήματος», *Κρητικά Χρονικά* 1 (1947), σ. 89. Περιλαμβάνεται ἐπίσης στό ἔργο του, *Μεταφράσεις τουρκικῶν ἱστορικῶν ἐγγράφων*, ὁ.π., σ. 307-311.

12. Τὸ κατάστιχο ΤΤ 884 χρησιμοποίησε ὁ Ν. Göyünc στή μελέτη του γιὰ τὸ Ναύπλιο, ὅπου παρουσίασε τίς συνοικίες τῆς πόλης μέ τοὺς ἀριθμοὺς των σπιτιῶν, καταστημάτων, δημοσίων κτιρίων κλπ., βλ. Ν. Göyünc, «XVIII. yüzyılda Türk idaresinde Naulia (Anabolu) ve yapıları», στόν ἀφιερωματικό τόμο *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ἀγκυρα 1976, σ. 461-485.

13. Ö. L. Barkan, ὁ.π., σ. 326 § 1. Γιὰ τὴν ἐλληνική μετάφραση αὐτοῦ του κανουνναμέ βλ. Ευαγγελία Μπαλτά, «Οἱ κανουνναμέδες του Μοριᾶ», *Ἱστοριε* 6 (1993), σ. 49 κ.ἐξ.

14. B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus*, ὁ.π., σ. 295.

ποῦ ἐξέδωσαν προηγούμενοι σουλτάνοι. Γιὰ παράδειγμα, στὸν προνομιακὸ χάρτη ποῦ φέρεται νὰ ἐξέδωσε ὁ σουλτάνος Ἰμπραήμ γιὰ τὶς Κυκλάδες διαβάζουμε: «Ἀπὸ τὰ μούλκια τους τινὰς νὰ μὴ τοὺς εὐγάζη στανικῶς, καὶ τινὰς στανικῶς τους νὰ μὴν τοὺς τὰ πέρνη»¹⁵. Στοιχεῖα γιὰ τὸ γαιοκτητικὸ καθεστῶς στὶς Κυκλάδες κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας ὑπάρχουν σὲ ἐκθεση τοῦ 1828 ποῦ ἀφορᾷ στὴν Ἄνδρου, ὅπου γράφονται τὰ ἐξῆς: «Ὅλη ἡ γῆ τῆς νήσου μὲ τὰ δένδρα της, ἧτις εἶναι ἰδιόκτητος, ἐκτιμήθη πρὸ χρόνων κατὰ τὸ ἔθος, διὰ τὴν εἰσπραξίν τοῦ δεκάτου πρὸς τὴν Ὀθωμανικὴν Πόρταν, διὰ ἄσπρα 82 χιλ. ...»¹⁶.

Συνεπῶς πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἀπογράφονται τὰ κτήματα τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸ γαιοκτητικὸ καθεστῶς ποῦ διέπει αὐτὲς τὶς περιοχές. Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις διαπιστώσαμε ὅτι πρόκειται γιὰ καθεστῶτα πλήρους ἰδιοκτησίας. Τὸ γεγονός ὅτι τόσο στὶς Κυκλάδες ὅσο καὶ στὴν Κρήτη καὶ Πελοπόννησο οἱ Ὀθωμανοὶ διαδέχονται τοὺς Βενετούς, μᾶς κάνει νὰ διερωτηθοῦμε μήπως τὸ καθεστῶς πλήρους ἰδιοκτησίας, ποῦ βλέπουμε νὰ ὑπογραμμίζεται μὲ τὸν ἀ΄ ἢ β΄ τρόπο ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς, δηλώνει τελικὰ τὸν σεβασμὸ ποῦ ἐπέδειξαν στὴν προηγούμενη κατάσταση πραγμάτων γιὰ λόγους κατακτητικῆς πολιτικῆς. Οἱ Ὀθωμανοὶ γιὰ νὰ προσεταιριστοῦν τὸν πληθυσμὸ δὲν υἱοθέτησαν νεωτεριστικὰ σχήματα, ἀλλὰ προσάρμοσαν στὰ μέτρα τοῦ ἱεροῦ νόμου τὴν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων ποῦ παρελάμβαναν. Ἐδῶ θὰ εἶχε κανεὶς νὰ προσθέσει ὅτι, πέρα ἀπὸ λόγους καθαρὰ πολιτικῆς τακτικῆς, καὶ οἱ ἀνάγκες τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς ὑπαγόρευαν αὐτὴ τὴ στάση, νὰ χρησιμοποιηθοῦν δηλαδή οἱ δοκιμασμένες μέθοδοι τῆς προηγούμενης κατάστασης. Γιὰ νὰ σταθοῦμε μόνο σὲ ὅ,τι αὐτὸ σημαίνει σὲ ἐπίπεδο τεχνικῆς τῆς ἀπογραφῆς, θὰ θυμηθοῦμε ὅσα ἀναφέρει ὁ Η. Inalcik γιὰ τὸν τρόπο ἀπογραφῆς ποῦ ἀκολούθησαν οἱ Ὀθωμανοὶ ὅταν κατέκτησαν τὴν Κύπρο ἀπὸ τοὺς Βενετούς¹⁷. Δηλώνει ὅτι χρησιμοποίησαν βενετικὲς καταστιχώσεις, κάτι ποῦ καὶ στὴν περίπτωσή τῆς Πελοποννήσου εἶναι ἐμφανέστατο¹⁸.

Ὁ συλλογισμὸς ποῦ ἀναπτύξαμε παραπάνω, ὅτι δηλαδή ἡ ἀπογραφή τῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας τοῦ πληθυσμοῦ συνδέεται μὲ τὸ γαιοκτητικὸ καθεστῶς ποῦ τὶς διέπει, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Ebussu'ud Efendi. Γιὰ τὸν περίφημο αὐτὸ σείχουλισλάμη τῆς βασιλείας τοῦ Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλο-

15. Εὐτυχία Λιάτα, ὁ.π., σ. 177.

16. Δ. Ι. Πολέμης, «Περὶ τὰ φορολογικὰ τῆς Ἄνδρου κατὰ τὸ ἔτος 1721», *Πέταλον* 6 (1995), σ. 77.

17. Η. Inalcik, *Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest*, Ἄγκυρα 1969, σ. 9.

18. Στὸ θέμα αὐτὸ θὰ ἐπανελάβουμε μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐκδόσεως τοῦ πελοποννησιακοῦ καταστίχου 195Α, α.ε. 214 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σόφιας.

πρεπούς δημόσια γῆ στο ὀθωμανικό γαιοκτητικό καθεστῶς σημαίνει τὴν κατκτημένη γῆ τῆς ὁποίας τὸ *dominium eminens* ἀνήκει στο κράτος. Διευκρινίζει ὅτι μολονότι ἡ γῆ αὐτὴ μπορεῖ νὰ χαρακτηρίζεται δεκατιζόμενη (*öşri*), στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ γῆ *haraci*, γῆ γιὰ τὴν ὁποία οἱ καλλιεργητὲς πρέπει νὰ πληρώνουν ἔγγειο φόρο. Καὶ συμπληρώνει ὅτι, ἂν οἱ μὴ μουσουλμάνοι καλλιεργητὲς πρὶν ἀπὸ τὴν κατάκτηση καλλιεργοῦσαν τέτοιες γαῖες, ἐπιτρέπεται νὰ συνεχίσουν νὰ τὶς ἐκμεταλλεύονται καὶ ἐπὶ Ὀθωμανῶν, ὑπὸ τὸν ὄρο ὅμως ὅτι θὰ πληρώνουν ἕναν ἔγγειο φόρο *harac-i mukaseme* τῆς τάξεως τοῦ 1/5 ἢ 2/3 ἀνά περίπτωση¹⁹.

Στὸν κανονισμὸ τῆς Κρήτης οἱ γαῖες χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν νομοθέτη *haraci* καὶ οἱ καλλιεργητὲς ὑποχρεοῦνται νὰ καταβάλλουν 1/5 τῆς παραγωγῆς ἀντὶ τοῦ καθιερωμένου δέκατου²⁰. Τὸ πολὺ 1/5 πληρώνουν καὶ οἱ καλλιεργητὲς στὴν Κύπρο ὅταν τὴν κυριεύουν οἱ Ὀθωμανοὶ ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς τὸ 1572²¹. Ἡ ἴδια ἀναλογία φόρων ἐπὶ τῆς παραγωγῆς ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς Κυκλάδες. Στὸ κατάστιχο TT 800 κάθε φορὰ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναγραφή τῶν φόρων στοὺς οἰκισμοὺς τῆς Σαντορίνης ὑπάρχει πάντα ἡ σημείωση *hums-i gallat* (= τὸ πέμπτο τῶν γεννημάτων)· καταγράφεται λοιπὸν ρητὰ ἡ ἀναλογία τῆς ἀπόληψης τῆς δεκάτης, ἡ ὁποία στὴν πραγματικότητα εἶναι *harac-i mukaseme*²².

II. Ἐγγεια ἰδιοκτησία

Οἱ καλλιεργούμενες ἐκτάσεις τῆς Σαντορίνης ὅπως ἀπογράφηκαν στὸ TT 800 ἦταν 14.302,5 *dönüm* χωράφια καὶ 5.938 ἀμπέλια²³. Στους ἀριθμοὺς αὐτοὺς

19. H. Inalcik, «Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Taxation», *Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik-Turkologie-Diplomatie*, Christa Fagner - Kl. Schwarz (ἐκδ.), Βερολίνο 1992, σ. 100-116. Πβ. καὶ *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, ὁ.π., σ. 113.

20. Ö. L. Barkan, ὁ.π., σ. 351 § 2, Ν. Σταυρινίδης, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα», ὁ.π., σ. 89. Ὁ ὄρος ποὺ χρησιμοποιεῖται στὸν κανονισμὸ εἶναι *harac-i mukaseme min-el-hums*.

21. H. Inalcik, *Ottoman Policy and Administration in Cyprus*, ὁ.π., σ. 12, πίνakas 1.

22. Γιὰ τὸ χάρασι τῆς γῆς στὶς Κυκλάδες βλ. B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus*, ὁ.π., σ. 79. Γιὰ τὸν φόρο αὐτὸ ὅπως παρουσιάζεται στὰ κοινοτικά κατάστιχα τῶν νησιῶν βλ. Εὐτυχία Λιάτα, ὁ.π., σ. 104. Πβ. ἐπίσης Σεβαστὴ Λάτση, *Economies et sociétés des îles de la mer Egée pendant l'occupation ottoman. Le cas de Mykonos* (διδαστορικὴ διατριβή, πανεπιστήμιο Paris I - Sorbonne), τ. 2, Παρίσι 1989, σ. 245-256. Γιὰ τὴν ἀναλογία τῆς ἔγγειας φορολογίας στὸ νησιωτικὸ χῶρο βλ. Σπ. Ἀσδραχάς, «Νησιωτικὲς κοινότητες: οἱ φορολογικὲς λειτουργίες (I)», ὁ.π., σ. 13.

23. Εὐαγγελία Μπαλτά, «Ἀπὸ τὸ φορολογικὸ τεκμήριο...», ὁ.π., σ. 293, πίνακας 4, ὅπου καταχωρίστηκαν οἱ καλλιεργούμενες ἐκτάσεις καὶ τὰ ἄλλα ἀγροτικὰ ἀγαθὰ τῶν οἰκισμῶν τοῦ νησιοῦ βάσει τῶν στοιχείων ἐνὸς καταστίχου τοῦ ἔτους 1731 ποὺ ἀντιγράφει τὴν ἀπογραφή τοῦ 1670.

πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ ἐκτάσεις τῶν ὀκτῶ μονῶν ποὺ καταγράφονται στὸ τέλος τοῦ καταστίχου μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀπογραφῆς τῶν οἰκισμῶν. Συνολικὰ οἱ ἕξι μονές τῆς Σαντορίνης καὶ τὰ δυὸ μετόχια τοῦ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου καὶ τῆς Παναγιᾶς τῆς Χοζοβιώτισσας τῆς Ἀμοργοῦ ἔχουν στὴν κατοχὴ τους 1.413,5 στρέμματα χωράφια καὶ 871,5 ἀμπέλια, γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ὁποίων πληρώνουν τὸ ποσὸ τῶν 53.220 ἄσπρων κατ' ἀποκοπὴν τὸν χρόνον. Στὴ μοναστικὴ ἰδιοκτησία θὰ ἐπανέλθουμε στὴ συνέχεια.

Θὰ ἐξετάσουμε καταρχὴν τὴν περιουσία τῶν κατοίκων τῆς Σαντορίνης. Οἱ ἐγγεγραμμένοι ὡς κάτοικοι τῶν 15 χωριῶν κατατάχθηκαν σὲ 5 κατηγορίες ἀνάλογα μὲ τὴν ἔκταση τῶν χωραφιῶν καὶ τῶν ἀμπελιῶν ποὺ διέθεταν στὸν τόπο τους²⁴. Δίπλα σημειώθηκε ὁ ἀριθμὸς ὅσων εἶχαν κτήματα καὶ σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ²⁵ μὲ τὸ σύνολο τῶν ἐκτάσεών τους (βλ. Πίνακες I, II τοῦ Παραρτήματος).

Ἡ πινακοθέτηση αὐτὴ ἐξαρχῆς ἀπεικονίζει:

1. τὸν κατακερματισμὸ τῆς ἰδιοκτησίας, τὸν ὁποῖο βεβαίως καθορίζουν οἱ διαθεσιμότητες τοῦ χώρου στὸν ὁποῖο ὑποτάσσονται καὶ οἱ κληρονομικὲς συνήθειες τῶν κατοίκων, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ προικοσύμφωνα καὶ τὶς διαθήκες ποὺ βρέθηκαν στὸ ΑΚΕ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, καὶ γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ μικρότερη διάχυση ἰδιοκτησίας στὸν χῶρο ἀπαντᾶται στὴν Ἐπανωμερία, χωρὶς ἀπομαχρυσμένο ἀπὸ τὸ κύριο οἰκιστικὸ πλέγμα τοῦ νησιοῦ, στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ νησιοῦ, ποὺ ἔχει αὐτάρκεια γαιῶν.
2. τὴν κυριαρχία τοῦ μικροῦ κλήρου καὶ τὴν ἄνιση κατανομὴ τῆς ἰδιοκτησίας.

24. Διαχωρίσαμε ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν 949 φορολογικῶν μονάδων τοῦ ΤΤ 800 77 περιπτώσεις κατοίκων οἱ ὁποῖοι δὲν καταγράφονται στὸν τόπο κατοικίας τους, ἀλλὰ σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς, ὅπου ἔχουν καὶ τὰ κτήματά τους. Πληρώνουν τοὺς φόρους τους στὸν τόπο καταγωγῆς τους, ὅπως τουλάχιστον φαίνεται ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς τῆς σπέντζας. Σὲ ὅλους τοὺς οἰκισμοὺς τῆς Σαντορίνης, μὲ ἐξαίρεση τὴ Μεσαριά, σημειώνονται διαφορὲς ἀνάμεσα στὸν ἀριθμὸ τῶν καταγεγραμμένων ὡς κατοίκων τοῦ χωριοῦ καὶ στὸν ἀριθμὸ τῶν hane ποὺ ὀφείλουν νὰ πληρώνουν σπέντζα. Παρατηρήσαμε λοιπὸν ὅτι συνολικὰ σὲ ἐπίπεδο νησιοῦ ἡ διαφορὰ ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν καταγεγραμμένων στὰ χωριά καὶ τῆς σπέντζας τους εἶναι 77, ὅσο δηλαδὴ καὶ ὁ ἀριθμὸς τοῦ ἐν λόγω μὴ ἐγγεγραμμένου πληθυσμοῦ στὸν τόπο του, ὁ ὁποῖος ἐπιπλέον δὲν ἐμφανίζεται οὔτε στὸ κατάστιχο τοῦ κεφαλοχάρτσου. Κατὰ τὸν ἔλεγχον ποὺ ἐγίνε μὲ βάση τὸν τόπο καταγωγῆς αὐτῶν τῶν μὴ καταγεγραμμένων στὸν τόπο τους, διαπιστώνουμε ὅτι ὅλες τὶς φορὲς δὲν καλύπτονται οἱ διαφορὲς στοὺς ἀριθμοὺς τῆς σπέντζας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ δήλωση τῆς προέλευσῆς τους ὑπονοεῖ τὴ φορολογικὴ τους ὑπαγωγή (διάβαζε διοικητικὴ ἐξάρτηση τοῦ οἰκισμοῦ τους) καὶ ὄχι ἀναγκαστικὰ προέλευση ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο οἰκισμὸ.

25. Οἱ ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν οἰκισμῶν τοῦ νησιοῦ εἶναι μικρὲς καὶ καλύπτονται πεζῆ. Γιὰ τοὺς περισσότερους οἰκισμοὺς ἡ πεζοπορία ἀπαιτοῦσε χρόνο λιγότερο ἀπὸ ὥρα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἔκθεση ποὺ συνέταξε ἕνας παπικὸς ἀπεσταλμένος τὸ 1754, βλ. G. Hofmann, ὀ.π., σ. 111· πβ. ἐπίσης Κ. Γ. Ναυπλιώτης, «Ἀρχαία καὶ σημερινὴ Θήρα», στὸν τόμο *Σαντορίνη* (ἔπιμ. Μ. Α. Δανέζης), Ἀθήνα 1939-1940, σ. 104-105.

Χωράφια

Με βάση τον αναλυτικό Πίνακα Ι του Παραρτήματος επανακατατάχθηκε ο πληθυσμός του νησιού στις κατηγορίες τής έγγειας ιδιοκτησίας που υιοθετήσαμε, σε σχέση όμως τώρα με το σύνολο των χωραφιών του, εντός και εκτός του τόπου κατοικίας του. Ο παρακάτω πίνακας απεικονίζει αυτή την κατανομή.

Κατανομή των καλλιεργητών βάσει τής έκτασης των χωραφιών τους

α/α	Χωριά	(α)	(β)	0 dönüm		1-10 d.		11-20 d.		21-50 d.		+50 d.	
				φ.μ.	%	φ.μ.	%	φ.μ.	%	φ.μ.	%	φ.μ.	%
1	Σκάρος	104	78	26	33	21	27	16	21	22	28	19	24,4
2	Μεροβίγλι	44	23	21	91	19	83	1	4	3	13		
3	Φηροστεφάνι	19	9	10	111	8	89	1	11		0		
4	Καρτεράδος	54	35	19	54	22	63	11	31	1	2,9	1	2,9
5	Κοντοχώρι	37	19	18	95	18	95	1	5		0		
6	Μεσαριά	10	5	5	100	2	40	3	60		0		
7	Βουρβούλος	15	12	3	25	9	75	2	17	1	8,3		
8	Πύργος	124	78	46	59	36	46	16	21	17	22	9	11,5
9	"Αγ. Θωμάς	28	23	5	22	15	65	6	26	2	8,7		
10	Μεσαριά Πύργου	26	16	10	63	12	75	2	13	2	13		
11	Γωνιά	52	43	9	21	28	65	12	28	3	7		
12	Μεγαλοχώρι	35	29	6	21	19	66	6	21	4	14		
13	'Εμποριό	110	71	39	55	34	48	11	15	16	23	10	14,1
14	'Ακρωτήρι	83	65	18	28	17	26	12	18	28	43	8	12,3
15	'Επανωμερία	131	97	34	35	24	25	20	21	32	33	21	21,6
	Σύνολο	872	603	269	45	284	47	120	20	131	22	68	11,3

(α) πληθυσμός (β) κτηματίες

'Από τους 872 έγγεγραμμένους στον τόπο κατοικίας τους οι 603 είναι κτηματίες (69%) και οι 269 άκτήμονες (31%), από τους οποίους οι 26 έχουν ένα μικρό κλήρο έξω από το χωριό τους²⁶. Ουσιαστικά 603 πρόσωπα είναι ιδιοκτήτες τουλάχιστον 798 άγροτεμαχίων που κατανέμονται στον τόπο κατοικίας τους και σε έναν άλλο οικισμό του νησιού²⁷. Η κατανομή των χωραφιών στους

26. Ο γραφέας σημειώνει 261 οικογένειες ως άκτήμονες (bi-omlak) στους 15 οικισμούς του νησιού, θεωρώντας προφανώς άκτήμονες όσους δεν έχουν χωράφια στον τόπο κατοικίας τους.

27. Μόνο 26 οικογένειες έχουν χωράφια σε άλλους οικισμούς. 577 έχουν τα χωράφια τους στην άγροτική περιφέρεια του τόπου διαμονής τους και 195 οικογένειες τόσο στο χωριό τους όσο και σε άλλους οικισμούς.

κτηματίες αὐτοὺς παρουσιάζεται ὡς ἐξῆς (ἀναλυτικὰ στοιχεῖα δίνονται στοὺς Πίνακες Ια καὶ Ιβ τοῦ Παραρτήματος):

Κατανομή τῶν χωραφιῶν

Κατηγορίες ιδιοκτησίας	Πληθυσμὸς		Ἔκταση		
	(α) %	(β) %	χωριὸ %	ἐκτὸς %	σύνολο %
0 στρ.	4		2	2	
-10 »	54	32	11	10	21
-20 »	16	31	11	4	15
-50 »	19	41	26	8	34
+50 »	7	44	25	3	28
Σύνολο	100		73	27	100

(α) Ποσοστὸ ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ πληθυσμοῦ

(β) Ποσοστὸ ἐπὶ τοῦ πληθυσμοῦ κάθε κατηγορίας πού ἔχει ἐκτάσεις ἐκτὸς τοῦ τόπου διαμονῆς

1. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν καλλιεργητῶν τοῦ νησιοῦ ἔχει μικρὸ κλῆρο. Ἔτσι ὁ μισὸς πληθυσμὸς (54%) ἔχει στὴν κατοχὴ του μόλις τὸ 21% τῶν ἐκτάσεων τοῦ νησιοῦ, ἐνῶ λίγοι (7%) τὸ 28% τῶν χωραφιῶν.
2. Στὶς κατηγορίες ὅπου ὁ κλῆρος εἶναι μεγάλος, ὑψηλὸ εἶναι καὶ τὸ ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ πού ἔχει κτήματα καὶ ἐκτὸς τοῦ τόπου κατοικίας του.
3. Κατὰ κανόνα στὰ πολυπληθῆ χωριὰ ὁ κλῆρος τῶν ντόπιων εἶναι σχετικὰ μεγάλος: Σκάρος (38 στρ.), Ἐπανωμερία (32 στρ.), Ἐμποριὸ (30 στρ.) καὶ Ἀκρωτήρι (28 στρ.)²⁸. Στὸ ἐπίπεδο ὅμως τοῦ συνολικοῦ κλήρου, ὁ Σκάρος ἔχει τὸν μεγαλύτερο κλῆρο χωραφιῶν κατὰ μέσο ὄρο, γιατί τὸ 67% τοῦ πληθυσμοῦ του ἔχει χωράφια καὶ ἐκτὸς χωριοῦ.

Σὲ ὅλους τοὺς οἰκισμοὺς παρατηρεῖται διάχυση τῆς ιδιοκτησίας τῶν κατοίκων τους σ' ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νησιοῦ, ὅπου ἡ ἠφαιστειογενὴς σποδὸς ἐπέτρεπε ἔστω καὶ τὴν ἐλάχιστη καλλιέργεια σὲ ἓνα ἔδαφος μὲ μηδαμινὲς σχεδὸν διαθεσιμότητες νεροῦ. Παρατηροῦμε ὅτι ὅσοι καλλιεργητὲς ἔχουν κτήματα ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ τους, αὐτὰ βρίσκονται σὲ γειτονικοὺς οἰκισμοὺς. Στὸν Σκάρο, τὴν πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ, ἡ διάχυση τῆς ιδιοκτησίας καλύπτει ὅλους τοὺς οἰκισμοὺς. Οἱ ιδιοκτησίες τῶν Σαντορινιῶν συγκεντρώνονται στὶς λίγες καλ-

28. Ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ὁ Πύργος, ὁ ὁποῖος μολονότι εἶναι πολυπληθὲς χωριὸ, οἱ κάτοικοί του ἔχουν μικρὸ κλῆρο, καθὼς τὰ 2/3 τῶν γαιῶν τους βρίσκονται ἐκτὸς τοῦ χωριοῦ τους.

λιεργήσιμες ἐκτάσεις γύρω ἀπὸ τὴ Μεσαριά, Γωνιά, Μεγαλοχώρι, Ἀκρωτήρι καὶ Ἐμποριό²⁹. Στους κατοίκους τῆς Ἐπανωμερίας, ὅπως εἶπαμε καὶ παραπάνω, παρατηρεῖται ἡ μικρότερη διάχυση στὴν ἔργεια ἰδιοκτησία τους. Συγχρόνως στὴν ἀγροτική περιφέρεια τοῦ οἰκισμοῦ αὐτοῦ εἶναι μικρὸ τὸ ποσοστὸ τῶν μὴ ντόπιων καλλιεργητῶν.

Ἀκτήμονες σὲ ποσοστὸ πὺ φτάνει περίπου τὸ 50% ἀπαντῶνται στὰ χωριά Μεροβίγλι, Φηροστεφάνι, Μεσαριά καὶ Μεσαριά Πύργου, ὅπου ἀφενὸς ὑπάρχουν λίγες γαῖες καὶ ἀφετέρου μικρὸ ποσοστὸ πληθυσμοῦ ἔχει κτήματα ἔξω ἀπὸ τὴν ἀγροτική περιφέρεια τοῦ χωριοῦ του. Στὸ Μεροβίγλι, γιὰ παράδειγμα, δὲν καταγράφονται περιουσίες ξένων (*hâric-ez-defter*) οὔτε ἐκκλησιαστικά κτήματα, γεγονός πὺ μαρτυρεῖ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν γαιῶν τοῦ χωριοῦ. Ἐξᾶλλου αὐτὴ φαίνεται ἀπὸ τὸν μέσο ὄρο τοῦ ντόπιου κλήρου πὺ δὲν ὑπερβαίνει τὰ 10 στρέμματα. Μόλις τὸ 10% τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει κτήματα ἐκτὸς χωριοῦ, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἔκταση δὲν ξεπερνᾷ τὸ 4% τῶν γαιῶν τοῦ χωριοῦ. Στὸ Φηροστεφάνι τὸ 12% τῶν γαιῶν τοῦ χωριοῦ ἀνήκει στὴν ἐκκλησία. Στὴ Μεσαριά τὸ 92% τῶν γαιῶν τῆς τὸ ἔχουν μὴ ντόπιοι, στὰ κτήματα τῶν ὁποίων λογικά θὰ πρέπει νὰ ἀπασχολοῦνταν οἱ πέντε οἰκογένειες πὺ χαρακτηρίζονται ἀκτήμονες καὶ ἀντιστοιχοῦν στὸν μισὸ πληθυσμὸ. Ἔτσι μπορεῖ νὰ αἰτιολογηθεῖ τὸ γεγονός ὅτι οἱ οἰκογένειες αὐτὲς τῆς Μεσαριάς, ἐνῶ δὲν ἔχουν οὔτε χωράφια οὔτε ἀμπέλια, πληρώνουν χαράτσι. Στὸ θέμα αὐτὸ ὅμως θὰ ἐπανελέθουμε παρακάτω, ὅταν θὰ ἐξετάσουμε συνολικά τὴν ἔργεια ἰδιοκτησία τῶν κατοίκων τῆς Σαντορίνης καὶ τὴ φοροδοτικὴ τους ἰκανότητα.

Ἄμπελια

304 Σαντορινιοὶ ἀπὸ τοὺς καταγεγραμμένους στὸ κατάστιχο τοῦ 1670 δὲν ἔχουν ἀμπέλια³⁰. Οἱ ὑπόλοιποι 493 ἐκμεταλλεύονται 631 ἀγροτεμάχια μὲ ἀμπελιές³¹, σκόρπια ἀνάμεσα στὸν τόπο κατοικίας τους καὶ σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς τοῦ νη-

29. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν γαιῶν στὰ χωριά Καρτεράδο, Κοντοχώρι, Μεσαριά, Ἀγ. Θεομᾶ καὶ Γωνιά τὸ κατέχουν οἱ ξένοι καὶ ἡ ἐκκλησία. Οἱ ντόπιοι ἔχουν μικρὸ ποσοστὸ γαιῶν σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς (10 ὠς 30%). Ἐξᾶίρεση ἀποτελοῦν οἱ κάτοικοι τῆς Μεσαριάς. Ἡ πλειονότητα τῶν γαιῶν τους βρίσκεται σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς (βλ. Διάγραμμα 3).

30. 379 οἰκογένειες δὲν ἔχουν ἀμπέλια στὸν τόπο κατοικίας τους. Ἀπὸ αὐτὲς 75 ἔχουν συνολικά 487,5 στρ. σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ.

31. Πρόκειται γιὰ κτήματα ριζωμένα βαθεῖα, τὰ ὁποῖα πλεγμένα σὰν καλάθια προστατεύουν τὰ σταφύλια ἀπὸ τὰ κτυπήματα τῆς ἄμμου πὺ παρασέρνουν τὰ μελτέμα τῶν Κυκλάδων, βλ. Σταυρούλα Κουράκου-Δραγώνα, «Οἱ ἀμπελιές. Μιὰ ἱστορικὴ μαρτυρία», στὸν συλλογικὸ τόμο *Ὁ σαντορίνη τῆς Σαντορίνης*, Ἀθήνα 1994, σ. 35. Πβ. ἐπίσης τῆς ἰδίας, «Ἀμπελοοικονομικὴ τεχνική. Προσαρμογὴ στὸ οἰκολογικὸ περιβάλλον», ὁ.π., σ. 115. Ἡ ἀραιὴ διάταξη τῶν κλημάτων λόγω ἔλλειψης ἐδαφικοῦ ὕδατος ἀπαιτεῖ μεγάλες καλλιεργητικὲς ἐπιφάνειες, βλ. τῆς ἰδίας, «Τὸ κρασί τῆς Σαντορίνης. Μαρτυρίες στὰ κείμενα τῶν ξένων περιηγητῶν», ὁ.π., σ. 45.

σιοῦ· κατανέμονται σὲ 3 κατηγορίες βάσει τῆς ἔκτασης τῶν ἀμπελιῶν τους:

1. ὠς 10 στρ.: 322 οἰκογένειες
2. ὠς 20 στρ.: 122 »
3. πάνω ἀπὸ 20 στρ.: 49 »

Ἡ κατανομή τῶν ἀμπελιῶν στοὺς ἰδιοκτῆτες αὐτοὺς παρουσιάζεται ὡς ἑξῆς (ἀναλυτικὰ στοιχεῖα δίνονται στοὺς Πίνακες Πα καὶ Πβ τοῦ Παραρτήματος):

Κατανομή τῶν ἀμπελοφυῶν

Κατηγορίες ιδιοκτησίας	Πληθυσμὸς		Ἐκταση		
	(α) %	(β) %	χωριῶ %	ἐκτὸς %	σύνολο %
0 στρ.	15			9	9
-10 »	67	30	28	13	41
-20 »	13	38	18	7	25
+20 »	5	70	17	8	25
Σύνολο	100		63	37	100

(α) Ποσοστὸ ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ πληθυσμοῦ.

(β) Ποσοστὸ ἐπὶ τοῦ πληθυσμοῦ κάθε κατηγορίας ποῦ ἔχει ἐκτάσεις ἐκτὸς τοῦ τόπου διαμονῆς.

1. Τὸ 67% τῶν ἀμπελοφυῶν ἔχει μικρὸ κλῆρο, ποῦ φτάνει τὰ 10 στρέμματα. Οὐσιαστικὰ τὸ 82% τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει τὸ 50% τῶν ἀμπελιῶνων. Οἱ λίγιοι, τὸ 5%, ποῦ ἔχουν πάνω ἀπὸ 20 στρέμματα, ἐλέγχουν τὸ 25% τῶν ἀμπελιῶν τῆς Σαντορίνης.

2. Ὅσο μεγαλύτερος ὁ κλῆρος τῶν ἀμπελιῶν τόσο μεγαλύτερο καὶ τὸ ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ ποῦ ἔχει κτήματα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο κατοικίας του. Τὸ 70% τῶν ἐχόντων πάνω ἀπὸ 20 στρέμματα ἀμπέλια στὸν τόπο τους ἔχουν καὶ σὲ κάποιον ἄλλον οἰκισμὸ τοῦ νησιοῦ.

3. Στὰ χωριά Σκάρος, Μεγαλοχώρι, Πύργος, Ἐμποριὸ καὶ Ἐπανωμεριά κατὰ μέσον ὅρου ὑπάρχει ὁ ὑψηλότερος κλῆρος. Στὰ τέσσερα μάλιστα πρῶτα χωριά τὸ 70% τῶν ἀμπελοφυῶν ἔχουν τὸ 50% τῶν ἀμπελιῶν τους σ' ἄλλους οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ. Σὲ ἐπίπεδο ντόπιου κλήρου τὸ ἀμπέλι ὑπερτερεῖ στὰ χωριά Βουρβοῦλο, Πύργο καὶ Μεσαριά Πύργου³².

32. Ἡ εἰκόνα ποῦ σχηματίζεται ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1670 ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει ἀρκετὰ κοινὰ σημεῖα μετὰ τὴ σύγχρονη πραγματικότητα, παρὰ τὶς ἀλλαγές ποῦ ἐπῆλθαν στὸ μεταξύ. Γνωρίζουμε ὅτι τὸ ἀμπέλι στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. ἐκτόπισε τὶς ἄλλες καλλιέργειες στὴ Σαντορίνη καὶ φυσικὰ δὲν λησμονοῦμε τὴν εἰσβολὴ τῆς τεχνολογίας στὴν

Καὶ στὴν περίπτωση τῶν ἀμπελιῶν διαπιστώνεται μεγάλη διάχυση ιδιοκτησίας. Μερικὲς φορές ἡ πλειονότητα τῶν ἐκτάσεων τῶν ἀμπελιῶν σὲ ὀρισμένα χωριά, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὸ Φηροστεφάνι (55%) καὶ τὴ Μεσσαριά (86%), βρίσκονται σὲ ἄλλους οἰκισμούς³³. Ἐπίσης παρατηροῦμε ὅτι σὲ 11 ἀπὸ τοὺς 15 οἰκισμοὺς τῆς Σαντορίνης κυριαρχεῖ τὸ ἀμπέλι ὡς ἰδιοκτησία ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο διαμονῆς τοῦ καλλιεργητῆ (βλ. Διάγραμμα 2). Τοῦτο βεβαίως συνδέεται μὲ τὴν καλλιέργεια τοῦ ἀμπελιῶ. Ὅπως μᾶς ἐξήγησε ἡ οἰνολόγος Κουράκου-Δραγώνα³⁴, στοὺς αἰῶνες αὐτοὺς τὸ ἀμπέλι ἀπαιτοῦσε ἐργασία μόνον ὀρισμένους μῆνες τὸν χρόνο. Δὲν εἶχαν φτάσει ἀκόμα οἱ ἀσθένειες, οἱ ὁποῖες, συνεπικουρούμενες ἀπὸ καιρικὲς καὶ γενικὰ κλιματολογικὲς συνθῆκες, ἀπαιτοῦν σήμερα τὴ συνεχῆ ἐνασχόληση καὶ παρουσία τοῦ ἀμπελουργοῦ. Συνεπῶς ἦταν ἀπολύτως λογικὸ νὰ προτιμᾶται ἡ ἀμπελοκαλλιέργεια ἀπὸ οποιαδήποτε ἄλλη καλλιέργεια, ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ ἰδιοκτησία ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο κατοικίας τοῦ καλλιεργητῆ καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτό, πέρα ἀπὸ τὸ ὑψηλότερο εἰσόδημα ποῦ ἀπέδιδε συγκριτικὰ μὲ ἄλλες.

III. Μοναστηριακὲς γαῖες καὶ φόρος³⁵

Στὸ τέλος τῆς ἀπογραφῆς τῆς Σαντορίνης³⁶, ὅπως εἶπαμε καὶ στὴν ἀρχή, ἀπογράφεται ἡ κτηματικὴ περιουσία καὶ οἱ φόροι ποῦ βαρύνουν τὴν παραγωγή τῶν ὀκτῶ μόνων τοῦ νησιοῦ. Κάθε μονὴ ἀπογράφεται ὡς ἰδιαίτερη φοροδοτικὴ μονάδα, ὡς νὰ ἐπρόκειτο γιὰ οἰκισμό. Σημειώνονται οἱ ἐκτάσεις τῶν καλλιεργούμενων γαιῶν καὶ ἀμπελιῶν καὶ οἱ φόροι ἐπὶ τῆς παραγωγῆς σὲ φυσικὲς καὶ χρηματικὲς ἀξίες. Ὅταν ὑπάρχουν μοναχοί, ἀπογράφονται μὲ τὰ ὀνόματά τους

ἐντατικοποίηση τῆς ἀμπελοκαλλιέργειας. Ὡστόσο τελικὰ ἡ γεωλογία τοῦ νησιοῦ εἶναι ὁ καθοριστικὸς παράγοντας στὴ συντήρηση τῆς ἀρχέτυπης εἰκόνας. Τηρουμένων λοιπὸν τῶν ἀναλογιῶν, διαπιστώνουμε ὅτι ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν συγχλίσεις, ὄχι βεβαίως ποσοτικοῦ ἀλλὰ σίγουρα ποιοτικοῦ χαρακτήρα, ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1670 καὶ τίς ἐπίσημες ἐκτιμήσεις τοῦ Γραφείου Γεωργικῆς Ἀνάπτυξης τῆς Σαντορίνης, βλ. Σταυρούλα Κουράκου-Δραγώνα, «Τὸ οἰνικὸ δυναμικὸ τοῦ σαντορινιοῦ ἀμπελώνα», *Ὁ σαντορίνη τῆς Σαντορίνης*, ὅ.π., σ. 98. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζει ἡ σύγκριση τῶν ἀμπελουργικῶν ἐκτάσεων ὅπως ὀρίζονται στὸ κατάστιχο μὲ τὸν χάρτη ποῦ ἀπεικονίζει σήμερα τὴν ἑκατοστιαία κάλυψη μὲ ἀμπελώνες τῶν φυσιογραφικῶν μονάδων τῆς νήσου Σαντορίνης (ὅ.π., σ. 96).

33. Πάνω ἀπὸ τὸ 50% τῶν γαιῶν στὰ χωριά Καρτεράδος, Κοντοχώρι, Μεσσαριά, Μεσσαριά Πύργου καὶ Γωνιά ἀνήκει στοὺς ξένους καὶ τὴν ἐκκλησία. Τὸ 10% ὡς 40% τῶν γαιῶν ποῦ ἀνήκουν στοὺς ντόπιους βρίσκεται σὲ ἄλλους οἰκισμούς (βλ. Διάγραμμα 4).

34. Τὴν εὐχαριστοῦμε θερμότατα καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή.

35. Μελέτη σχετικὰ μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῶν Ἰησοιτῶν τῆς Νάξου βλ. M. Campagnolo, «La confrérie de la Sainte-Croix et le monastère des Jésuites à Naxos au début du XVIIIe siècle», *Θησαυρίσματα* 23 (1993), σ. 290-377.

36. TT 800, σ. 335-337.

καὶ τὸ ποσὸ τοῦ κεφαλοχάραττος τοῦ πληρώνουν, τὸ ὅποιο κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς μας εἶναι 190 ἄσπρα κατὰ κεφαλὴν.

Ἀπογράφονται δύο καθολικὰ μοναστήρια (ifrenç) στὸν Σκάρο: τῶν Ἱησουιτῶν³⁷ καὶ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ τάγματος τῶν Δομηρικανίδων³⁸. Ὑπάρχουν ἐπίσης τρεῖς ὀρθόδοξες μονές: ὁ Ἅγιος Νικόλαος, γυναικεῖο μοναστήρι στὸν Σκάρο³⁹, ἡ μονὴ τοῦ Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου στὸ Ἀκρωτήρι⁴⁰ καὶ ἡ μονὴ τοῦ Ἰωάννη Θεολόγου στὸ Ἐμποριό. Σημειώνονται ἐπίσης καὶ τρία μετόχια: 1) τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς μονῆς τοῦ Ἰωάννη Θεολόγου τῆς Πάτμου⁴¹, 2) τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς μονῆς τῆς Παναγιᾶς τῆς Χοζοβιώτισσας τῆς Ἀμοροῦ⁴² καὶ 3) τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ ὄρους Σινᾶ στὸ Ἐμποριό⁴³.

37. Fr. Richard, *Relation de ce qui s'est passé de plus remarquable à Saint Irini*, Παρίσι 1657, σ. 1-12, 42-52, 61-63, 87-91, 226-230 κ.ἐξ.· abbé Pègues, *Histoire et phénomène du volcan et des îles volcaniques de Santorini*, Παρίσι 1842, σ. 433-441, 460-466· G. Hofmann, *ὁ.π.*, σ. 27-33· Δ. Δελένδας, *Οἱ Καθολικοὶ τῆς Σαντορίνης*, Ἀθήνα 1949, σ. 120-131 καὶ 201-202. Τέλος βλ. καὶ Κλ. Τσοῦρκας, «Ἡ ἔκρηξις τοῦ ἠφαιστείου τῆς Σαντορίνης τὸ 1707. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἱησοῦίτου ἱεραποστόλου πατρὸς Ταριγιόν», *Κυκλαδικὰ* 1 (1956), σ. 193 καὶ 195.

38. Ἡ μονὴ ἰδρύθηκε τὸ 1595, βλ. G. Hofmann, *ὁ.π.*, σ. 13, 45-48, 91-94. Πβ. Fr. Richard, *ὁ.π.*, σ. 283-292 καὶ abbé Pègues, *ὁ.π.*, σ. 488-489. Τέλος βλ. Ν. Κοκολάκης, «Ἡ ἐν Θήρᾳ ἱερὰ μονὴ τῶν Δομηρικανίδων», στὸν τόμο *Σαντορίνη* (ἐκδ. Μ. Α. Δανέζης), Ἀθήνα 1971, σ. 167-168.

39. Λανθασμένα ἀποδόθηκε ὡς μοναστήρι τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας στὴν ἔκδοσι τοῦ καταστήχου 1731, βλ. Εὐαγγελία Μπαλτζῆ, *ὁ.π.*, σ. 312. Πρόκειται γιὰ τὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Περὶ τῆς μονῆς αὐτῆς βλ. G. Hofmann, *ὁ.π.*, σ. 21· Fr. Richard, *ὁ.π.*, σ. 300-301· Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Εἰδήσεις ἱστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀνδρέα τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακείμ Γ' τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης, 36-1884*, Κωνσταντινούπολις 1304 (=1886), σ. 613· Φ. Κουκουλές, «Ἡ ἐν Θήρᾳ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 6 (1929), σ. 54-79· τέλος Δ. Δεναξῆς, *Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Θήρας, οἱ σεβ. ἐπίσκοποι καὶ παν. μητροπολίται αὐτῆς, 1592-1931*, Πειραιᾶς 1933, σ. 74-75.

40. Δ. Δεναξῆς, *Ἐκκλησιαστικὸς ὁδηγὸς τῶν ἐν Θήρᾳ καὶ Θηρασίᾳ ἱερῶν ναῶν ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων μ.Χ. μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Περὶ συστάσεως τῆς Ἐπισκοπῆς καὶ Ἐνετοκρατίας*, Ἀθήνα 1927, σ. 26, τοῦ ἰδίου, *Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Θήρας*, *ὁ.π.*, σ. 88.

41. Δ. Δεναξῆς, *Ἐκκλησιαστικὸς ὁδηγός*, *ὁ.π.*, σ. 43. Γιὰ τὸ μετόχι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου ὑπάρχει πλούσιο ἀρχαικὸ ὑλικὸ σὲ μικροταινίες στὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰωάννη Θεολόγου, φάκ. 57, μικροταινίες 128-145· βλ. Β. Π. Παναγιωτόπουλος, «Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου (Ταξινομήσις καὶ φωτογράφηση)», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 3 (1965), σ. 148 καὶ Τ. Ε. Σκλαβενίτης, «Κατάλογος μικροταινωθῆκης. Φωτογραφῆσεις ἐγγράφων, καταστήχων, χειρογράφων, ἐντύπων καὶ προσωπογραφῶν 1960-1980», *Τετράδια Ἐργασίας* 1, Ἀθήνα 1982, σ. 22.

42. Δ. Δεναξῆς, *Ἐκκλησιαστικὸς ὁδηγός*, *ὁ.π.*, σ. 50, τοῦ ἰδίου, *Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Θήρας*, *ὁ.π.*, σ. 83-85.

43. Στὴ βιβλιογραφίᾳ ἀναφέρεται μοναστήρι Ἁγίας Αἰκατερίνης τῆς Σιένας, βλ. Fr. Richard, *ὁ.π.*, σ. 295· abbé Pègues, *ὁ.π.*, σ. 488· G. Hofmann, *ὁ.π.*, σ. 72· Δ. Δεναξῆς,

Μοναστηριακές γαῖες καὶ φόρος

Μονές	Χωράφια dönüm	Ἀμπέλια dönüm	Φόρος ἀσπρα
Ἱησοιῦτῶν (Σκάρος)	30,5	31	1.600
Ἁγ. Αἰκατερίνης (Σκάρος)	155,5	74,5	4.800
Ἁγ. Νικολάου (Σκάρος)	44,5	48,5	2.420
Ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου (Ἐμποριῶ)	248,5	150	9.400
Μιχαήλ Ἀρχαγγέλου (Ἀκρωτήρι)	108	6	1.400
Μετόχι Ἁγ. Γεωργίου τῆς μονῆς Θεολόγου	277	366	18.050
Μετόχι Ἁγ. Γεωργίου τῆς μονῆς Παναγιᾶς	383,5	123,5	9.950
Μετόχι Ἁγ. Αἰκατερίνης Σινᾶ (Ἐμποριῶ)	166	72	5.600
Σύνολο	1.413,5	871,5	53.220

Τὰ ἐκκλησιαστικά ἰδρύματα ἔχουν κι αὐτὰ διάσπαρτες τὶς γαῖες τους στὸ νησί. Στὴν ἀπογραφή τῶν γαιῶν συχνὰ ἀπαντῶνται μοναστηριακὰ κτήματα στὶς ἀγροτικές περιφέρειες τῶν οἰκισμῶν⁴⁴. Τὶς περισσότερες φορές οἱ καταγραφές αὐτὲς συνοδεύονται ἀπὸ τὴ σημείωση *maktu*· διευκρινίζεται, δηλαδή, ὅτι ὁ φόρος τῶν ἐν λόγω κτημάτων δὲν χρεώνεται στὸν συλλογικὸ φόρο τοῦ δεδομένου οἰκισμοῦ ἀλλὰ στὴν οἰκεία μονή, ἢ ὅποια πληρώνει κατ' ἀποκοπὴν φόρο (*maktu*) γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν γαιῶν της. Γαῖες ποὺ ἀνήκουν σὲ μονές ἀπαντῶνται, πέρα ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς Σκάρου, Ἐμποριῶ καὶ Ἀκρωτήρι, ὅπου βρίσκεται ἡ ἔδρα τῶν περισσότερων, καὶ στὶς ἀγροτικές περιφέρειες τῶν οἰκισμῶν Πύργου, Κοντοχωρίου, Καρτεράδου, Ἀγίου Θωμᾶ (Βόθωνας), Γωνιάς καὶ Ἐπανωμερίας (βλ. Διαγράμματα 3 καὶ 4).

Κατέχουν συνολικά, σὲ σχέση μὲ τοὺς κοσμικοὺς, τὸ δέκατο τῆς ἔκτασης τῶν χωραφιῶν τῶν τελευταίων καὶ τὸ ἑβδομο τῶν ἀμπελιῶν⁴⁵. Οἱ ἐκτάσεις αὐτὲς, ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, δὲν καλλιεργοῦνταν φυσικὰ ἀπὸ τοὺς δύο ἢ τρεῖς μοναχοὺς τῆς κάθε μονῆς. Γιὰ τὴν καλλιέργειά τους οἱ μονές χρησιμοποιοῦσαν ἐργατικὸ δυναμικὸ ἢ συνήπταν συμβόλαια ἀγροληψίας μὲ καλλιεργητές, ὅπως ἐμμέσως συνάγεται ἀπὸ τὴ μετάφραση ἑνὸς τουρκικοῦ ἐγγράφου μὲ χρονολογία 2 Ἰουνίου 1754, ποὺ ἐκδίδει ὁ Μεχμέτ ἀγάς βοεβόδας τοῦ Σκάρου: «Κατὰ τὴ συνθήειαν τῶν ἀπερασμένων βοῖβοντάδων ὅπου ἔπαιρναν διὰ τὰ δοσίματα

⁴³ Ἐκκλησιαστικὸς ὁδηγός, ὅ.π., σ. 50 καὶ Ν. Κοκολάκης, ὅ.π., σ. 167. Σὲ ἔγγραφο τοῦ ΑΚΕ καταγράφεται ὡς μετόχι τῆς μονῆς Σινᾶ, βλ. ΑΚΕ, Ἐκκλησιαστικὸ Τμῆμα, Γ' Ἐπισκοπὴ Γωνιάς, ὑποφ. 8 (ἔγγραφο 1767, 25 Ἀπριλίου). Βλ. καὶ Δ. Δεναξᾶς, Ἐκκλησιαστικὸς ὁδηγός, ὅ.π., σ. 50.

⁴⁴ Μαζὶ μὲ τὶς μοναστηριακὲς γαῖες ἀπογράφονται καὶ τὰ κτήματα ποὺ ἀνήκουν στὶς ἐκκλησίες τῶν οἰκισμῶν, στὸν καθολικὸ ἐπίσκοπο καὶ στὸν ὀρθόδοξο ἀρχιεπίσκοπο.

⁴⁵ Οἱ μεγαλύτερες ἐκτάσεις ἀνήκουν στὰ μετόχια τῆς μονῆς Θεολόγου τῆς Πάτμου καὶ τῆς Παναγιᾶς τῆς Ἀμοργοῦ.

ὄλων τῶν ὑποστατικῶν... τῶν πατέρων Ἰησουϊτῶν... 20 γρόσια⁴⁶ λάβαμε κι ἐμεῖς ἀπὸ τὸν προεστό τους πατέρα Ντελέντα τὸ παρὸν ἐξοφλητικὸ... καὶ νὰ μποροῦν οἱ κουντουβερνάροι (= ἐκμισθωτές) καὶ δουλευτές νὰ σοδιάζου»⁴⁷.

Ὁ φόρος πού πλήρωνε κάθε μοναστήρι ἦταν κατ' ἀποκοπήν (ber vech-i maktu). Στὸ πάγιο αὐτὸ ποσὸ συμπεριλαμβάνονταν οἱ δεκάτες ἐπὶ τῆς παραγωγῆς, διάφοροι χρηματικοὶ φόροι πού βάρυναν ἄλλες παραγωγικὲς δραστηριότητες τῶν μονῶν καὶ τὸ κεφαλοχάρατσο. Τὸ ἴδιο ποσὸ φόρου διαπιστώνουμε ὅτι πλήρωναν καὶ τὸ 1731 ἀλλὰ καὶ ἀργότερα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ἀποδείξεις ἐξόφλησης τοῦ φόρου πού ἐξέδιδαν οἱ ἐκάστοτε βοεβόδες⁴⁸. Ὡστόσο ἀπὸ ἔγγραφο πού ἀπόκεινται στὸ Ἀρχεῖο τῆς Καθολικῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Σαντορίνης καὶ ἀφοροῦν τὸ μοναστήρι τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τῶν Δομηνικανίδων, ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ ἐν λόγῳ μονές, ἀπὸ μιὰ ἐποχὴ καὶ μετὰ, κατέβαλαν στὴν κοινότητα τοῦ Σκάρου ἓνα ἐπιπλέον ποσὸ, πέραν τοῦ ἐπιδικάζόμενου «τὸν χρόνο τῆς ἀποκοπῆς», τὸ 1670. Ἡδὴ ἀπὸ τὸ 1733 ἡ μονὴ «τῶν Φραγκοπατέρων τὸ μοναστήρι λεγόμενον τοῦ Ἰησοῦ πλερώνει ἅσπρα 2.571 καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Ἀγίας Κατερίνας Σκάρου ἅσπρα 9.426 διὰ τὰ χωράφια τους, ἀμπέλια τους, δεντρί, πρόβατα καὶ ἄλλα πού ἔχουσι ἕως τὴν σήμερον»⁴⁹.

Τὸ 1748 τὸ μοναστήρι τῶν Ἰησουϊτῶν πληρώνει 8 γρόσια ἐπιπλέον, συνολικὰ δηλαδή καταβάλλει 28 γρόσια στὴν κοινότητα, ἐπειδὴ, ὅπως δηλώνεται στὸ ἔγγραφο πού φέρει τὶς ὑπογραφὲς τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων, «εἰς τοὺς ἀπερασμένους χρόνους ἀπὸ τοὺς 1734 ἕως σήμερον περισσεύουν οἱ ἐξοδὲς τοῦ κοινοῦ εἰς τοὺς χρόνους ὅπου εἶναι μακτοῦ τὸ νησί μας. Διὰ τοῦτο οἱ αὐθέντες Πατέρες ἠθέλησαν καὶ ἤδοναν παρὰ πάνω τὸν κάθε χρόνο ὅπου ἤθελεν εἶστε μακτοῦ γρ. 8, ἤγουν γρ. 28». Πλήρωσαν περισσότερο οἱ Ἰησοῦιτες γιατί στὸ μεταξύ ἡ περιουσία τους εἶχε, κατὰ κοινὴ ἀποδοχὴ, αὐξηθεῖ καὶ ἐπιπλέον «εἰς τὸ παρὸν ἡ λεγομένη κοινότης τοῦ Σκάρου νὰ εὐρίσκεται πολλὰ βαρεμένη καὶ δὲν ποφέρνει νὰ πλερώσει τὸ ἄνωθεν χρέος». Καὶ τὸ ἔγγραφο συνεχίζει «ἂν ἴσως ἤθελε πάρουσι ἄλλα τι περισσότερα ὑποστατικὰ... ἐβγάνοντας τὰ ἄνω λε-

46. Δηλαδή 1.600 ἅσπρα, ὅσα τῆς ἐπιδικάστηκαν κατὰ τὴν ἀπογραφή τοῦ 1670.

47. ΑΚΕ, Ἐκκλησιαστικὸ Τμῆμα, ΣΤ' Τουρικὰ, φάκ. 16, ὑποφ. 5.

48. Γιὰ τὴ φορολογία τῶν μονῶν τὸ 1731 βλ. Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, ὁ.π., σ. 312-313. Σὲ ἀποδείξεις καταβολῆς τοῦ φόρου κατὰ τὰ ἔτη 1732, 1740, 1742, 1749 καὶ 1754 ἡ μονὴ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐξακολουθεῖ νὰ πληρώνει 20 γρόσια, βλ. ΑΚΕ, Ἐκκλησιαστικὸ Τμῆμα, ΣΤ' Τουρικὰ, φάκ. 16, ὑποφ. 3 καὶ στὴν ἴδια ἐνότητα, Α' Δικαιοπρακτικὰ, φάκ. 2, ὑποφ. 6. Βλ. ἐπίσης ἀπόδειξη πληρωμῆς φόρου μὲ ἡμερομηνία 1 Μαρτίου 1745, ὅπου ὁ Σαλιχ ἀγάς βοεβόδας Σαντορίνης πιστοποιεῖ ὅτι ἔλαβε ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς τῶν Ἰησουϊτῶν ντὸν Μπουὰ 20 γρόσια ὡς φόρο ὄλων τῶν κτημάτων τους στὴ Σαντορίνη, βλ. Α. Τσελίκας, *Μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Σαντορίνη (1573-1819), Ἐκθεσὴ ἱστορικῶν ἐγγράφων*, Ἀθήνα 1985, σ. 49, ἀρ. 46.

49. ΑΚΕ, Ἐκκλησιαστικὸ Τμῆμα, Α' Δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα, φάκ. 2, ὑποφ. 4, ἔγγραφο 1733, 9 Ἀπριλίου. Βλ. περίληψή του Α. Τσελίκας, ὁ.π., σ. 47, ἀρ. 40.

γόμενα στρέμματα και δεντρί [στο ἔγγραφο καταγράφονται: ἀργὸ 52¹/₂, ἀμπέλι 56, δεντρί 20], ὅσα περισσεύουν νὰ πληρώνουν τὸ κάθε στρέμμα ἀμπέλι 1 γρόσι και τὸ κάθε στρέμμα ἀργὸ μισὸ γρόσι και τὸ κάθε ἕνα δεντρί παρὰ 1...»⁵⁰. Παρακολουθοῦμε λοιπὸν ὅτι οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες και στὴν περίπτωση τῶν μονῶν γνωρίζουν και ἐλέγχουν τὴν εἰσοδηματικὴ κατάστασή τους και προσαρμόζουν ἀνάλογα και τὴ συμβολὴ πού θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν στὴ συλλογικὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση τῆς κοινότητος ἀπέναντι στο Ὀθωμανικὸ Δημόσιο. Ἀπέναντι σ' αὐτὸ ἡ κοινότητα καταβάλλει τὸ πάγιο ποσὸ πού ἀποκόπηκε· τὸ ἐπιπλέον ποσὸ πού εἰσπράττει προορίζεται γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση χρεῶν της.

IV. Ἔργεια ἰδιοκτησία και φοροδοτικὴ ἱκανότητα

Εἶπαμε στὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ κλίμακα τῆς ἔργειας ἰδιοκτησίας ὑποδεικνύει ὡς ἕνα βαθμὸ τὴν εἰσοδηματικὴ στρωματογραφία τοῦ πληθυσμοῦ, τῆς ὁποίας τὰ ὄρια μπορούμε νὰ ἐλέγξουμε σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ φορολογικὴ ἀπαίτηση. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ συνθέσαμε ἀνὰ οἰκισμὸ τὴ συνολικὴ κτηματικὴ περιουσία τοῦ πληθυσμοῦ. Κρατώντας τὶς κατηγορίες στὶς ὁποῖες κατανέμονται οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν βάσει τῆς ἔκτασης τῶν χωραφιῶν τους, προσθέσαμε τοὺς ἰδιοκτῆτες ἀμπελιῶν μὲ τὶς ἐκτάσεις τους (βλ. Πίνακα III τοῦ Παραρτήματος). Ἡ εἰκόνα εἶναι ἡ ἐξῆς:

1. Τὸ 10% ὅσων καταγράφονται ὡς ἀκτήμονες, γιὰτὶ ἀκριβῶς δὲν ἔχουν χωράφια, εἶναι κάτοχοι ἀμπελιῶν.

2. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ (67%) ἔχει γαῖες οἱ ὁποῖες ἀντιστοιχοῦν στὸ 24% και 30% τῶν συνολικῶν χωραφιῶν και ἀμπελιῶν πού ἔχουν στὴν κατοχὴ τους οἱ λαϊκοί. Ἡ ἔργεια ἰδιοκτησία τους δὲν ξεπερνᾷ τὰ 20 στρέμματα. Ἀντίθετα τὸ 11% τοῦ πληθυσμοῦ, τοῦ ὁποῖου κατὰ μέσο ὄρο οἱ γαῖες ξεπερνοῦν τὰ 50 στρέμματα, ἐλέγχει περίπου τὸ ἡμισυ (43,7%) τῶν χωραφιῶν τῆς Σαντορίνης και τὸ 37% τῶν ἀμπελώνων της.

3. Ἡ πλειονότητα (85% ὡς 98,5%) τοῦ πληθυσμοῦ μὲ μεγάλες ἐκτάσεις χωραφιῶν, συνεπῶς μὲ μεγάλα εἰσοδήματα, ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι συγχρόνως και ἰδιοκτῆτες ἀμπελώνων.

4. Ἡ ἀμπελοκαλλιέργεια εἶναι παρούσα σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες ἰδιοκτησίας, γεγονός πού πιστοποιεῖ ἀκόμη μιὰ φορὰ τὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο της στὴν οἰκονομία τοῦ νησιοῦ⁵¹.

50. ΑΚΕ, Ἐκκλησιαστικὸ Τμῆμα, Α' Δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα, φάκ. 2, ὑποφ. 6, ἔγγραφο 1748, 18 Μαΐου. Τὸ ἴδιο ἔγγραφο μὲ ἡμερομηνία 4 Μαρτίου 1748 στὸ ΑΚΕ, Πολιτικὸ Τμῆμα, Η' Μαρτυρίες, φάκ. 1, ὑποφ. στ'.

51. Πλούσιες εἶναι οἱ μαρτυρίες γιὰ τὸ ἀμπέλι στὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα τοῦ ΑΚΕ, βλ. Α. Τσελίκας, *Μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Σαντορίνη*, σ. 10, τοῦ ἴδιου, «Τὸ ἀμπέλι στὰ δικαιο-

5. Τέλος, οι πλέον ύψηλές εισοδηματικές τάξεις, αν κρίνει κανείς από τον κλήρο τους σε χωράφια και άμπέλια, συγκεντρώνονται στα χωριά Σκάρος, Πύργος, Έμποριό, Άκρωτήρι και Έπανωμερία, που αποτελούν τα καστέλια, τις πρωτεύουσες των διοικητικών περιφερειών του νησιού.

Ο Πίνακας III, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, υποδεικνύει την εισοδηματική στρωματογραφία του πληθυσμού, καθώς καταγράφει την έγγεια ιδιοκτησία του. Στη συνέχεια θα διερευνήσουμε, έφόσον τὸ ντοκουμέντο μας προσφέρεται για τέτοια ανάλυση, τη σχέση έγγειας ιδιοκτησίας και φορολογικής απαίτησης. Μὲ άλλα λόγια θα ἐλέγξουμε σὲ σχέση με τὴ φορολογική ὑποχρέωση τὰ ὅρια τῶν εισοδημάτων, ὅπως αναγωγικὰ καθορίζονται ἀπὸ τὴν έγγεια ιδιοκτησία.

Γιὰ νὰ ἀναχθοῦμε ἀπὸ τὴν κλίμακα τῆς έγγειας ιδιοκτησίας στὴν κλίμακα τῶν εισοδημάτων ἀκολουθήσαμε μιὰ μέθοδο πὸν καὶ ἄλλοτε ἐφαρμόσαμε⁵². Μὲ βάση τοὺς φόρους ἀναπλάσαμε τὴν ἀξία τῆς παραγωγῆς σὲ ἄσπρα, στηριζόμενοι στὴ σχέση 1/5. Θεωρήσαμε, δηλαδή, ὅτι οἱ καταγεγραμμένοι φόροι τοῦ καταστίχου ἀντιστοιχοῦν στὸ πέμπτο τῆς παραγωγῆς. Γιὰ νὰ ἀποκαταστήσουμε τὴν παραγωγή τῶν χωραφιῶν, προσθέσαμε τὰ ποσὰ τῶν φόρων πὸν βαρύνουν τὴν παραγωγή τῶν σιτηρῶν (στάρι, κριθάρι, κεχρί, σουσάμι), τῶν ὀσπρίων (φασόλια, φάβα) καὶ τοῦ βαμβακιοῦ κάθε οἰκισμοῦ. Τὸ σύνολό τους τὸ διαιρέσαμε διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χωραφιῶν πὸν σημειώνει ὁ γραφέας ὡς καλλιεργούμενη ἔκταση στὸν δεδομένο οἰκισμό⁵³. Ὁ μέσος ὅρος τοῦ λόγου αὐτοῦ εἶναι 9 ἄσπρα, δηλαδή 9 ἄσπρα εἶναι ὁ ἐπιδικαζόμενος φόρος γιὰ τὴν παραγωγή πὸν δίνει ἓνα στρέμμα γῆς. Συνεπῶς ἡ ἀξία τῆς μεικτῆς παραγωγῆς φτάνει κατὰ μέσο ὅρο τὰ 45 ἄσπρα. Δὲν ὑπάρχει δυνατότητα, ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, νὰ γίνουν λεπτομερεῖς μετρήσεις πὸν θὰ ἀφοροῦσαν τὴν κάθε παραγωγή χωριστά, γιατί στὸ κατάστιχο καταγράφεται ὁ συνολικός ἀριθμὸς χωραφιῶν χωρὶς νὰ δηλώνεται καὶ ἡ καλλιέργεια. Τὴν ἴδια μέθοδο χρησιμοποίησαμε καὶ γιὰ τὴν οἶνοπαραγωγή⁵⁴. Ἡ παραγωγή ἑνὸς στρέμματος ἀμπελιοῦ φορολογεῖται 40 ἄσπρα· συνεπῶς ἡ ἀξία τοῦ παραγόμενου οἴνου φτάνει τὰ 200 ἄσπρα

πρακτικὰ έγγραφα τῆς Σαντορίνης τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰ.», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ κρασιοῦ*, Ἀθήνα 1992, σ. 84-90. Ἀνάλυση γιὰ τὶς ἀγοραπωλησίες ἀμπελιῶν στὴ διάρκεια τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰ. βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, *A Santorin aux XVIIe-XVIIIe siècle: Marché de biens immeubles*, (DEA, Paris-Sorbonne I), Παρίσι 1991· ἐπίσης βλ. τὸ ἄρθρο τῆς Ἰδίας, «Στὴ Σαντορίνη...», ὅ.π., σ. 243-274. Γιὰ ἀναφορὸς τοῦ κρασιοῦ τῆς Σαντορίνης σὲ περιγηγητικὰ κείμενα βλ. Σταυρούλα Κουράκου-Δραγώνα, «Τὸ κρασί τῆς Σαντορίνης», ὅ.π., σ. 39-65. Γιὰ τὸ κρασί τοῦ νησιοῦ τὸν 19ο αἰ. βλ. Χριστίνα Ἀγριαντώνη, «Τὸ κρασί στὴν οἰκονομία τῆς Σαντορίνης τὸν 19ο αἰ.», ὅ.π., σ. 67-74.

52. Γιὰ λεπτομέρειες βλ. Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, ὅ.π., σ. 294-298.

53. Ὁ.π., σ. 295, πίνακας 6.

54. Ὁ.π., σ. 297.

τὸ στρέμμα, ἂν ἰσχύει καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν δημητριακῶν, ἡ σχέση $1/5$ ἀνάμεσα σὲ παραγωγή καὶ φόρο.

Μὲ αὐτὴν τὴ θεωρητικὴ κατασκευὴ ὡς ἐργαλεῖο ἀναχθήκαμε στὴν καθαρὴ ἀξία τῶν γεννημάτων καὶ τοῦ κρασιοῦ ποὺ παρήγαν οἱ καλλιεργητὲς στὸ TT 800, ἀφοῦ ἀφαιρέσαμε στὸ μεταξὺ τὴν ἀνάλογη (ἐδῶ *harac-i mukaseme*) τῆς κάθε καλλιέργειας. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν δύο αὐτῶν εἰσοδηματικῶν πηγῶν ἀφαιρέσαμε ἐπίσης τὸ ποσὸ τῆς σπέντζας, τὸ κλάσμα τῶν φόρων ποὺ πλήττουν ἄλλες μὴ ἀμέσως παραγωγικὲς δραστηριότητες τῶν κατοίκων⁵⁵, μιὰ σειρά δοσιματῶν⁵⁶ καὶ τέλος τὴ μερίδα ἀπὸ τὸν φόρο τοῦ τελωνείου (4.000 ἄσπρα) καὶ ἕνα σύνολο δοσιμάτων (8.000 ἄσπρα) ποὺ κατ' ἀποκοπὴν πληρώνει ὁλόκληρο τὸ νησί⁵⁷.

Ἐπομένως μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ ἀποκαταστήσαμε σὲ θεωρητικὸ τουλάχιστον ἐπίπεδο τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐγγεγραμμένων κατοίκων στοὺς 15 οἰκισμοὺς τῆς Σαντορίνης. Στὸν πίνακα ποὺ ἀκολουθεῖ δίπλα στὸν πληθυσμὸ κάθε οἰκισμοῦ (στήλη Α), καταχωρίστηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν φορολογικῶν μονάδων ποὺ ἔχουν μηδαμινὴ φοροδοτικὴ ἱκανότητα (29,8% ἐπὶ τοῦ συνόλου, στήλη Β) καὶ στὴν τρίτη στήλη ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν (21,3%) ποὺ καλύπτουν στοιχειωδῶς τὴν πληρωμὴ τῆς δεκάτης καὶ μιὰ σειρά χρηματικῶν φόρων συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς σπέντζας.

Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ 260 οἰκογένειες ἀκτημόνων καταγράφονται στὸ φορολογικὸ κατάστιχο TT 800, οἱ ὁποῖες (κανονικὰ)⁵⁸ δὲν θὰ ἔπρεπε, ἐφόσον δὲν εἶχαν εἰσοδήματα, σημαίνει ὅτι γιὰ τὴν κοινότητα, ἡ ὁποία κατανέμει τὸν φόρο στὰ μέλη της, ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς ἔχει ἄλλου τύπου εἰσοδηματικὲς πηγὲς ἱκανὲς νὰ καλύψουν τὴ φορολογικὴ του ὑποχρέωση. Τὰ εἰσοδήματά τους βεβαίως δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση προσωπικῶν γαιῶν, ἀλλὰ πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἐργασία τους σὲ κτήματα ἄλλων, σὲ μοναστηριακὲς γαῖες, ἢ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐνασχόλησή τους μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ ναυσιπλοΐα. Τὰ εἰσοδήματα αὐτὰ ἦταν γνωστὰ στὴν κοινότητα, τῆς ὁποίας ὁ ρόλος στὴν κάθετη δια-

55. Πρόκειται γιὰ μιὰ σειρά χρηματικῶν φόρων γιὰ τὰ δέντρα, τοὺς κήπους, μελίσιαια, τὴν κτηνοτροφία καὶ τοὺς μύλους (β.π., σ. 289-290).

56. Στὸ κατάστιχο καταγράφονται τρεῖς φόροι τῆς κατηγορίας *bad-i hava*: φόρος γάμου (*resm-i arus*), φόρος γιὰ τὰ ποσὰ τῶν ἀποζημιώσεων ποὺ εἰσπράττει ἡ κοινότητα σὲ περιπτώσεις ποὺ τὰ ζῶα ἐνὸς μέλους της καταστρέφουν τίς καλλιέργειες κάποιου ἄλλου (*resm-i destbani*) καὶ φόρος ἐπὶ τῶν μεταβιβάσεων κτηματικῆς περιουσίας (*resm-i tapu*). Διευκρινίσεις γιὰ τοὺς φόρους αὐτοὺς δίδονται β.π., σ. 291.

57. TT 800, σ. 335. Οἱ ἴδιοι φόροι μὲ τὰ αὐτὰ ποσὰ σημειώνονται καὶ στὸ κατάστιχο τοῦ 1731 (β.π., σ. 311).

58. Μὲ τὰ εἰσαγωγικὰ στὴ λέξη κανονικὰ ὑπαινισσόμαστε τὴ λογικὴ τῆς ὀθωμανικῆς καταστίχωσης, τὴν ὁποία παρακολοῦθοῦμε στὴν πράξη νὰ καταστρατηγεῖται. Ἡ λογικὴ αὐτὴ θεωρητικὰ ἐπέτασε τὴν ἀντιστοιχία στὴ σχέση ἐργίας ἰδιοκτησίας καὶ φορολογίας.

Φοροδοτικὴ ἰκανότητα τοῦ πληθυσμοῦ μὲ βᾶση τὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία

Χωριὰ	A	B	Γ
Σκάρος	104	20	10
Μεροβίγλι	44	22	14
Φηροστεφάνι	19	10	3
Καρτεράδος	54	18	16
Κοντοχώρι	37	14	12
Μεσαριά	10	4	3
Βουρβοῦλος	15	4	8
Πύργος	124	45	20
Ἄγ. Θωμᾶς	26	10	5
Μεσαριά Πύργου	28	4	6
Γωνιά	52	11	13
Μεγαλοχώρι	110	40	25
Ἐμποριὸ	35	5	18
Ἀκρωτήρι	83	18	13
Ἐπανωμερία	131	35	20
Σύνολο	872	260	186

νομῆ τοῦ φόρου προϋπόθετε τὴ γνώση τῆς περιουσιακῆς κατάστασης τῶν μελῶν τῆς. Συνεπῶς γι' αὐτὸν τὸν λόγον ἐγγράφονται οἱ 260 οἰκογένειες ὡς φορολογούμενοι στὸ TT 800, διότι ἔχουν εἰσοδηματικές πηγές ἱκανές νὰ καλύψουν τὴ φορολογικὴ τους ὑποχρέωση ἀπέναντι στὸν συλλογικὸ φόρο, ποὺ ἡ κοινότητα ἀναλαμβάνει νὰ καταβάλλει στὸ Ὀθωμανικὸ Δημόσιο.

Στὴ συγκεκριμένη κατηγορία τῶν ἀκτημόνων, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς εἶναι πιὸ εὐκόλα ἀνιχνεύσιμη ἀπὸ ἄλλες, ἡ ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν εἰσοδημάτων ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ καταστίχου Maliyeden Müdevver 4856, ὅπου συγχρόνως προσδιορίζεται καὶ τὸ plafond τῶν εἰσοδημάτων τους. Πρόκειται γιὰ κατάστιχο τῆς ἴδιας χρονιᾶς στὸ ὁποῖο σημειώνονται ἀνὰ χωριὸ ὄνομαστικά οἱ κάτοικοι μὲ τὴν κατηγορία τοῦ χαρακτιοῦ ποὺ πληρώνουν (ʼala, evsat, edna). Διαπιστώνουμε ἀπὸ τὴν πηγὴ αὐτὴ ὅτι 174 ἀπὸ τοὺς 260 ποὺ καταγράφονται ὡς ἀκτήμονες στὸ TT 800 πληρώνουν κεφαλικὸ φόρο τρίτης τάξεως· σημειώνονται δηλαδὴ ὡς edna. Τοῦτο συνεπάγεται ὅτι τὸ 67% τῶν ἀκτημόνων ἔχει τὴ δυνατότητα ὄχι μόνον νὰ καλύψει τὸ μερίδιό του στὴν πληρωμὴ τοῦ συλλογικοῦ φόρου ἐπὶ τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, τὰ δοσίμακα, προσωπικὸ φόρο κλπ., ἀλλὰ ἐπιπλέον εἶναι σὲ θέση νὰ καλύψει καὶ τὸν κεφαλικὸ του φόρο. Τὸ ποσὸ τοῦ ἐπιδικαζόμενου κεφαλικοῦ φόρου —ἀναφέραμε ὅτι ὅλοι ἀνεξαιρέτως πληρώνουν τρίτης κατηγορίας χαρατζί— περιγράφει καὶ τὴν εἰσοδηματικὴ τους κλίμακα. Εἶναι αὐτὸ ποὺ παραπάνω χαρακτηρίστηκε μὲ τὸν ὄρο plafond.

Ἀναφέραμε ὅτι ἡ φοροδοτικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀκτημόνων τοῦ καταστί-

χου είναι πιό εύκολα ανιχνεύσιμη από άλλες εισοδηματικές κατηγορίες του πληθυσμού. Τοῦτο είναι ἀδιαμφισβήτητο διότι ἡ παντελής ἔλλειψη ἔγγειας ἰδιοκτησίας κάνει τὴν περίπτωσή τους εύκολα ἀναγνώσιμη. Τὸ παράδειγμα τῶν ἀκτημόνων ὑποδεικνύει ὅτι παράλληλες μετὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία εισοδηματικές πηγές θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχαν, καὶ μάλιστα σὲ μεγαλύτερη κλίμακα, καὶ στὰ ἄλλα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ σύγκριση τῶν δύο φορολογικῶν καταστίχων τῆς Σαντορίνης τοῦ TT 800 καὶ τοῦ MM 4856 ἐμπειρικά τὸ ἀπέδειξε. Συγκρίνοντας τὴ φοροδοτικὴ συμπεριφορὰ τοῦ πληθυσμοῦ ἀπέναντι στὴν ἐξυπηρέτηση τῆς φορολογικῆς ἀπαίτησης, διαπιστώσαμε ὅτι φορολογούμενοι ποὺ δὲν ἔγγράφονται στὸ TT 800 ἢ ἔγγραφοίμενοι δηλώνονταν μετὰ μικρὴ ἔγγεια ἰδιοκτησία, πλήρωναν πρώτης κατηγορίας χαράτσι ('ala) βάσει τοῦ καταστίχου τοῦ κεφαλοχάρατσου (MM 4856), δηλαδή εἶχαν ὑψηλὸ σχετικὰ περιουσιακὸ status⁵⁹. Τοῦτο μεταξύ ἄλλων μαρτυρεῖ καὶ τὶς ἄλλου τύπου οἰκονομικές τους δραστηριότητες, ποὺ δὲν συνδέονταν ἀναγκαστικά μετὰ ἀγροτικές ἐκμεταλλεύσεις⁶⁰. Τέτοιες περιπτώσεις φορολογουμένων διαφεύγουν ἀπὸ τὶς ὀθωμανικές φορολογικές ἀπογραφές, τῶν ὁποίων ἡ δομὴ ἀντανακλᾶ τὴ λογικὴ τοῦ οἰκονομικοῦ μοντέλου τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας⁶¹. Τὸ μοντέλο, τὸ ὁποῖο γενικὰ ἐφαρμόστηκε, βασιζέται στὴν ἰδιοποίηση τοῦ ἀγροτικοῦ πλεονάσματος. Συνεπῶς, γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθεῖ ἡ συνολικὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση, ἡ ὁποία, ὅπως τονίσαμε παραπάνω, ἦταν βασισμένη κατὰ κανόνα στὸ πρότυπο τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἔπρεπε ἡ ἴδια ἢ κοινότητα νὰ προβαίνει στὴν ἀνακατανομὴ τοῦ ἐπιδικαζόμενου φόρου ἀνάλογα μετὰ τὴ φοροδοτικὴ ἱκανότητα τῶν κατοίκων. Ἡ ἱκανότητα αὐτὴ δὲν προσδιοριζόταν πάντα μόνο ἀπὸ τὰ ἀγροτικὰ εἰσοδήματα, ἀλλὰ συχνὰ καὶ ἀπὸ κάποιες ἄλλες δραστηριότητες.

59. Εὐαγγελία Μπαλτζά, «Le rôle de l'institution communautaire dans la répartition verticale de l'impôt: L'exemple de Santorin au XVIIIe siècle», στὸν ἀφιερωματικὸ τόμο γιὰ τὸν H. Inalcik (ὕπὸ ἔκδοση).

60. Οἱ διαθήκες, τὰ προικοσύμφωνα στὸ ΑΚΕ μαρτυροῦν τὴν παράλληλη ἐνασχόληση τοῦ πληθυσμοῦ μετὰ τὴ ναυσιπλοΐα, τὸ ἐμπόριο τοῦ κρασιοῦ, τὸν δανεισμὸ κλπ.

61. Ὁ Σπ. Ἀσδραχᾶς ἀναφερόμενος στὴν ἀποδεικτικὴ ἀξία τῶν ὀθωμανικῶν καταστίχων ἐπιγραμματικὰ διευτύωσε τὰ ὄρια καὶ τὶς δυνατότητές τους ὡς ἑξῆς: «ἀπὸ μόνη της ἢ ἐπίσημη φορολογικὴ ἀπαίτηση δὲν ἐπαρκεῖ οὔτε γιὰ νὰ δείξει τὴν πραγματικὴ ἐπίπτωση της στὰ εἰσοδήματα οὔτε γιὰ νὰ δείξει τὴν πραγματικὴ φοροδοτικὴ ἱκανότητα τοῦ πληθυσμοῦ: ἀποτελεῖ μιὰ minimum ἔνδειξη ἱκανὴ νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴν κατασκευὴ ἐνὸς μοντέλου τῆς οἰκονομίας στὴν ὁποία ἀναφέρεται καὶ τὴν ὁποία ἀντανακλᾶ» (Σπ. Ἀσδραχᾶς, «Νησιωτικὲς κοινότητες: οἱ φορολογικὲς λειτουργίες, (II)», *Τὰ Ἱστορικά* 5, τχ. 9 (Δεκέμβριος 1988), σ. 233).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Κατανομή των χωρικών στις φασολογικές μονάδες

a/a	Χωριά	0 dönüm			1-10 dönüm			11-20 dönüm												
		A	B		A	B		A	B											
		a	β	γ	a	β	γ	a	β	γ	α	β	γ	δ						
1	Σκάρος	0	26	160	4	40	147,5	32	4	393	15	26,2	30,8	223	15	14,8	130	8	16	31
2	Μεροβιγλι	0	21				71,5	19	3,8	4,2	1	1,2	5	10,5	1	10,5	0	0	0	11
3	Φηροστεφάνι	0	10	14	2	7	33,2	6	5,5				5,5	14,5	1	14,5	0	0	0	15
4	Καρτεράδος	0	19	4,5	1	1,5	127	29	4,4	84,5	12	7	11,4	49	4	12,3	12	2	5,8	18
5	Κοντοχώρι	0	18				63	18	3,5	11	4	2,8	6,2	49	1	19				19
6	Μεσαριά	0	5	2,5	1	2,5	19	4	4,8	29,5	4	7,4	12,1	27	2	13,5				14
7	Βουρβούλος	0	3				42,5	10	4,2	12,5	1	12,5	16,8	221	16	13,8	244	10	24	38
8	Πύργος	0	46	57,3	9	6,4	209	45	4,6	487	22	22,1	26,8	70	5	14	23	3	7,5	22
9	"Αγ. Θωμάς	0	5	11,5	1	12	66,7	16	4,2	23	5	4,6	8,8	16,5	1	16,5	0	0	0	77
10	Μεσαριά Πύργου	0	10	19	5	3,8	33,5	10	3,4	54,5	6	9,1	12,4	121	8	15,1	1	1	1	16
11	Γωνιά	0	9	2	1	2	130	31	4,2	33,5	8	4,2	8,4	38	3	12,7	83	2	41	54
12	Μεγαλοχώρι	0	6				113,5	24	4,7	60	9	6,7	11,4	104	7	14,9	7	2	3,5	18
13	Έμπουριό	0	39				181	38	4,8	34,8	9	3,9	8,6	176	12	14,6	14	2	7	22
14	Ακρωτήρι	0	18	11	2	5,5	98,5	17	5,8	6	2	3	8,8	323	21	15,4	5	1	5	20
15	Έπανωμερίτζα	0	34				131	24	5,5				5,5							
	Σύνολο	0	269	278,8	26	11	1466,9	323	4,5	1230,5	98	12,6	17,1	1412,5	97	14,5	519	31	17	31

(συνεχίζεται)

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι (συνέχεια)

α/α	Χωριά	21-50 dönüm						+ 50 dönüm						Σύνολο										
		Α			Β			Α			Β			Α			Β							
		α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ					
1	Σκάρος	616	21	29	457	17	27	56	565	6	94	253	6	42	136,2	1550,6	74	35,7	1392	50	30,3	2943	78	33
2	Μεροβίγλι	80,8	3	27	5	1	5	32							162,8	23	10,3	6,2	2	1,2	169	23	5,8	
3	Φηροστεφάνι														47,7	7	5	14	2	1,4	61,8	9	3,2	
4	Καρτεράδος														201	34	10,4	97,5	15	2,9	299	35	6,6	
5	Κοντοχώρι	25	1	25			25								82	19	5,6	11	4	0,6	93	19	3,1	
6	Μεσαριά														19	4	1,2	32	5	2	51	5	1,6	
7	Βουρβούλος														69,5	12	4,4	12,5	1	2,5	82	12	3,5	
8	Πύργος	244	8	31	329	8	41	72							674	69	12,2	1117	49	18,8	1791	78	15,5	
9	Άγ. Θωμάς	24	1	24	3	1	3	27							160,8	22	10,5	60	10	5,3	221	23	7,9	
10	Μεσαριά Πύργου														50	11	5	73,5	11	2,6	124	16	3,8	
11	Γωνιά	73,5	3	25	2	1	2	27							324,5	42	11	38,5	11	1,8	363	43	6,4	
12	Μεγαλοχώρι	53,5	2	27	22	2	11	38							205	29	11	165	13	41,8	370	29	11,4	
13	Έμποριό	517	17	30	71	7	10	41	625	9	69	53,5	6	9	78,3	1426,5	71	29,9	166	24	5,3	1593	71	17,6
14	Άκρωτήρι	800	27	30	50	7	7,1	37	426	7	61	12	3	4	64,9	1500	63	27,7	93	16	5,3	1593	65	16,5
15	Έπανομερία	968	31	31	21	3	7	38	1625	21	77	42,5	4	11	88	3046	97	32,3	68,5	8	4,5	3115	97	18,4
	Σύνολο	3401,8	114	30	960	47	20	50	3241	43	75	361	19	19	94,3	9519,4	577	31,1	3346,7	221	15,9	12869	603	23,5

A: Οί έκτασεις που διαθέτει ο πληθυσμός του χωριού στον τόπο διαμονής του

B: Οί έκτασεις ενός τμήματος του πληθυσμού σε άλλους οικισμούς

α: έκταση σε dönüm β: άριθμός φ.ψ. γ: μ.β. έκτασης δ: θθροισμα των μ.β.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ια

Κατανομή του πληθυσμού με κριτήριο την έκταση των χωραφιών στον τόπο κατοικίας του

α/α	Χώρα	Πληθυσμός			0 d.			1-10 d.			11-20 d.			21-50 d.			+50 d.						
		A	B	%	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	δ			
1	Σκάρφος	104	78	75	4	5	32	41	15	47	15	19,2	8	53	21	27	17	81	6	7,7	6	100	
2	Μεροβίγλι	44	23	52			18	78,3	1	5,6		4,4	0	0	3	13	1	33					0
3	Φηροστεφάνι	19	9	47	2	22	6	66,7			1	11,1	0	0		0							0
4	Καρτεράδος	54	35	65	1	3	29	82,9	12	41	4	11,4	2	50	1	2,9	0	0					0
5	Κοντοχώρι	37	19	51			18	94,7	4	22	1	5,3		0		0							0
6	Μεσαριά	10	5	50	1	20	4	80	4	100						0							0
7	Βουρβούλος	15	12	80			9	75	1	11	2	16,7		0		0							0
8	Πύργος	124	78	63	9	12	45	57,7	22	49	16	20,5	10	63	8	10	8	100					0
9	Άγ. Θωμάς	28	23	82	1	4	16	69,6	5	31	5	21,7	3	60	1	4,3	1	100					0
10	Μεσαριά Πύργου	26	16	62	5	31	10	62,5	6	60	1	6,2	0	0		0							0
11	Γωνιά	52	43	83	1	2	31	72,1	8	26	8	18,6	1	13	3	7	1	33					0
12	Μεγαλοχώρι	35	29	83			24	82,8	9	38	3	10,3	2	67	2	6,9	2	100					0
13	Έμποριό	110	71	65			38	53,5	9	24	7	9,9	2	29	17	24	7	41	9	13	6	67	
14	Άκρωτήρι	83	65	78	2	3	17	26,2	2	12	12	18,5	2	17	27	42	7	26	7	11	3	43	
15	Επανομερία	131	97	74			24	24,7	0	0	21	21,6	1	5	31	32	3	9,7	21	22	4	19	
	Σύνολο	872	603	69	26	4	321	53,2	98	31	97	16,1	31	32	114	19	47	41	43	7,1	19	44	

A: κάτοικοι B: κτηματίες

α: άριθμός φορολογικών μονάδων που έχουν χωράφια στον τόπο διαμονής τους

β: % ως προς τον άριθμό των κτηματιών

γ: άριθμός φορολογικών μονάδων που έχουν χωράφια σ' άλλους οικισμούς

δ: % σε σχέση με τον πληθυσμό στον όποιο άνήκουν βάσει της κτηματικής τους περιουσίας

ΠΙΝΑΚΑΣ Ιβ

Κατανομή τών χωραφιῶν στίς πέντε κατηγορίες ιδιοκτητῶν

α/α	Χωριά	0 d.				I-10 d.				II-20 d.				
		γ	δ	α	β	γ	δ	α	β	γ	δ	α	β	γ
1	Σκάρος	2942,4	160,3	5,4	147,5	5	393	13,4	266,4	222,6	7,6	129,5	4,4	58,2
2	Μεροβηλι	169			71,5	42	1,2	0,7	1,7	40,5	6,2			
3	Φηροστεφάνι	61,8	14	22,7	33,2	54				14,5	23,5			
4	Καρτεράδος	298,5	1,5	0,5	127	43	84,5	28,3	66,5	49	16,4	11,5	3,8	23,5
5	Κοντοχώρι	93			63	68	11	11,8	17,5	19	20,4			
6	Μεσαριά	51	2,5	4,9	19	37	29,5	57,8	155,3	27	32,9			
7	Βουρβούλος	82			42,5	52	12,5	15,2	29,4	221	12,3	243,5	13,6	110,2
8	Πύργος	1790,2	57,2	3,2	209	12	487	27,2	233	70	31,7	22,5	10,2	32,1
9	Άγ. Θωμάς	220,8	11,5	5,2	66,8	30	23	10,4	34,5	16,5	13,4			
10	Μεσαριά Πύργου	123,5	19	15,4	33,5	27	54,5	44,1	162,7	121	33,3	1	0,3	0,8
11	Γωνιά	363	2	0,6	130	36	33,5	9,2	25,8	38	10,3	82,5	22,3	217,1
12	Μεγαλοχώρι	369,2			113,5	31	60	16,2	52,9	404	6,5	7	0,4	6,7
13	Έμπουριό	1592			181	11	34,8	2,2	19,2	175,5	11	14	0,9	8
14	Άκρωτήρι	1592,5	11	0,7	98,5	6,2	6	0,4	6,1	322,5	10,4	5	0,2	1,5
15	Έπιφανομερία	3113,5			131	4,2				1411,1	11	516,5	4	36,6
	Σύνολο	12862,4	279	2,2	1467	11	1230,5	9,6	83,8	4411,1	11	516,5	4	36,6

α/α	Χωριά	21-50 d.				+50 d.					
		α	β	γ	δ	ε	α	β	γ	δ	ε
1	Σκάφος	616	20,9	457	15,5	74,2	564,5	19	252,5	8,6	44,7
2	Μεροβίγλι	80,8	47,8	5	2,9	6,2					
3	Φηροστεφάνι										
4	Καρτεράδος	25	8,4								
5	Κοντοχώρι										
6	Μεσαριά										
7	Βουρβούλος										
8	Πύργος	244	13,6	329	18,4	134,8					
9	"Αγ. Θωμάς	24	10,9	3	1,3	12,5					
10	Μεσαριά Πύργου										
11	Γωνιά	73,5	20,2	2	0,5	2,7					
12	Μεγαλόχωρι	53,5	14,5	22	5,9	41,1					
13	"Εμποριό	517	32,5	71	4,5	13,7	624,5	39	53,5	3,4	8,6
14	"Αφροτήρι	800	50,2	50	3,1	6,2	426	27	12	0,8	2,8
15	"Επανομεριά	968	31,1	21	0,7	2,2	1625	52	42,5	4,4	2,6
	Σύνολο	3401,8	26,4	960	7,5	28,2	3240	25	360,5	2,8	11,1

α: γαίτες τών κατοίκων στόν τόπο διαμονής τους

β: % επί του συνόλου τών γαιών

γ: γαίτες σε άλλους οικισμούς

δ: % επί τών συνολικών γαιών του χωριού

ε: % επί τών γαιών τής κατηγορίας στην όποια ανήκουν

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

Κατανομή τών άμπελιών

α/α	Χωριά	0 dönüm						1-10 dönüm						11-20 dönüm						
		A		B				A		B				A		B				
		α	β	α	β	γ		α	β	γ	δ	α	β	γ	δ	α	β	γ	δ	
1	Σκάφος	0	27	183,5	15	12,2	234,8	43	5,5	211,2	18	11,7	17,2	170	11	15,4	130	8	16,2	31,6
2	Μεροβίγλι	0	34				40	10	4	40	2	5	9							
3	Φηροστεφάνι	0	11	15	4	3,8	12,5	4	3,1				3,1							
4	Καρτεράδος	0	24	16	5	3,2	92,5	25	3,7	55,5	11	5	8,7							
5	Κοντοχώρι	0	17	23	3	7,7	52,5	16	3,3	5	1	5	8,3	14	1	14	2	1	2	16
6	Μεσαριά	0	6	6	3	2	1	1	1				1							
7	Βουρβούλος	0	8				22	7	3,1	4,5	1	1,5	4,6							
8	Πύργος	0	54	125,5	10	12,6	213,5	43	5	148	16	9,2	14,2	136	9	15	115	7	16,4	31,5
9	Άγ. Θωμάς	0	4	24,5	5	5	59	17	3,5	30	7	4,3	7,7	33	2	16,5				16,5
10	Μεσαριά Πύργου	0	13	10,5	2	5,2	32	10	3,2	29,5	4	7,4	10,6	18,5	1	18,5				18,5
11	Γωνιά	0	20	14,8	5	3	97,5	23	4,2	6,8	6	1,1	5,4	50	4	12,5				12,5
12	Μεγαλοχώρι	0	14	3,5	3	1,2	53,2	16	3,3	28,5	4	7,1	10,4	11,5	1	11,5				11,5
13	Έμπροτιά	0	58	33,5	12	2,8	138	30	4,6	96,8	11	8,8	13,4	113	8	14,1	65,5	4	16,4	30,5
14	Άφροτήρι	0	27	20,2	7	2,9	166	38	4,4	44,5	11	4	8,4	147	11	13,4	27	3	9	22,4
15	Έπανομερία	0	62	2,5	1	2,5	194	46	4,2	30	4	7,5	11,7	211	14	15	0	0	0	15,1
	Σύνολο	0	379	478,5	75	6,4	1408,5	329	4,3	697,3	96	7,3	11,5	904	62	14,6	339,5	23	14,7	29,3

a/a	Χωριά	+ 20 dōnūm												Σύνολο					
		A			B			A			B			A			B		
		α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ
1	Σκάφος	321	8	40,1	123,5	8	15,4	56	725	62	20,3	648	49	13,9	1373	77	17	17	17
2	Μεροβίγλι								40	10	1,3	10	2	1,2	50	10	1,3	1,3	1,3
3	Φηροστεφάνι								12,5	4	1	15	4	0,9	27,5	8	1	1	1
4	Καρτεράδος								92,5	25	1,2	71,5	16	2	164	30	1,6	1,6	1,6
5	Κοντοχώρι								66,5	17	5,8	30	5	8,7	96,5	20	4,7	4,7	4,7
6	Μεσαριά								1	1	0,3	6	3	0,5	7	4	0,4	0,4	0,4
7	Βουρβούλος								22	7	1	1,5	1	0,4	23,5	7	0,7	0,7	0,7
8	Πύργος	236	8	29,4	140,5	7	20,1	50	585	60	16,5	529	40	14,6	1114	70	16	16	16
9	Άγ. Θωμάς								92	19	6,7	54,5	12	2,3	146,5	24	4,5	4,5	4,5
10	Μεσαριά Πύργου								50,5	11	7,2	40	6	3,2	90,5	13	5,2	5,2	5,2
11	Γωνιά								148	27	5,6	21,5	11	1	169	32	3,3	3,3	3,3
12	Μεγαλοχώρι	36	1	36	60,5	1	60,5	97	101	18	16,9	92,5	8	17,2	193,3	21	17	17	17
13	Έμπουριό	49	2	24,5	52,8	2	26,4	51	300	40	14,4	249	29	13,6	548,5	52	14	14	14
14	Άκρωτήρι								313	49	5,9	91,8	21	4	404,8	56	4,9	4,9	4,9
15	Έπανομερία	227	8	28,4	30	1	30	58	632	68	15,9	62,5	6	10	694,5	69	13	13	13
	Σύνολο	869	27	32,2	407,3	19	21,4	54	3181	418	17	1922,8	213	12,5	5102,6	493	15	15	15

A: άμπέλια που διαθέτει ο πληθυσμός του χωριού στην άγροτική περιφέρεια του τόπου διαμονής του

B: άμπέλια ενός μέρους του πληθυσμού σ' άλλους οικισμούς

α: έκταση σέ dōnūm β: άριθμός φ.μ. γ: μ.δ. Έκτασης δ: άθροισμα των μ. δ.

ΠΙΝΑΚΑΣ IIα

Κατανομή του πληθυσμού με κριτήριο την Έκταση των άμπελιών στον τόπο κατοικίας του

n/a	Χώρα	Πληθυσμός				0 d.				1-10 d.				11-20 d.				+20 d.				
		A	B	%		A	B	γ	δ	A	B	γ	δ	A	B	γ	δ	A	B	γ	δ	
1	Σιάκρος	104	77	74	15	19	43	56	18	44,9	11	14	8	72,7	8	40,4	8	100				
2	Μεσσηνία	44	10	23	0	100	2	20				0										
3	Φηροστέφανι	19	8	42	4	50	4	0				0										
4	Καρτεράδος	54	30	56	5	17	25	83	11	44		0										
5	Κοντοχώρι	37	20	54	3	15	16	80	1	6,2	1	5	1	100								
6	Μεσαριά	10	4	40	3	75	1	25				0										
7	Βουρβούλος	15	7	47	0	7	100	1	14,3			0										
8	Πύργος	124	70	56	10	14	43	61	16	37,2	9	13	7	77,8	8	11,4	7	87,5				
9	"Αγ. Θωμάς	28	24	86	5	21	17	71	7	41,2	2	8,3	0									
10	Μεσαριά Πύργου	26	13	50	2	15	10	77	4	40	1	7,7	0									
11	Γωνιά	52	32	62	5	16	23	72	6	26,1	4	13	0									
12	Μεγαλόχωρι	35	21	60	3	14	16	76	4	25	1	4,8	0									
13	Έμπουρι	110	52	47	12	23	30	58	11	36,7	8	15	4	50	2	3,8	2	100				
14	Άκρωτήρι	83	56	67	7	13	38	68	11	28,9	11	20	3	27,3								
15	Επικωμεία	131	69	53	1	4,4	46	67	4	8,7	14	20	0									
	Σύνολο	872	493	57	75	15	329	67	96	29,2	62	13	23	37,1	27	5,5	19	70,4				

A: κάτοικοι

B: άμπελοουργοί

a: αριθμός φορολογικών μονάδων που έχουν άμπελία στον τόπο διαμονής τους

β: % ως προς τον αριθμό των άμπελοουργών

γ: αριθμός φορολογικών μονάδων που έχουν άμπελία σ' άλλους οικισμούς

δ: % σε σχέση με τον πληθυσμό στον όποιο άνήκουν βάσει της έκτασης των άμπελιών στον τόπο διαμονής τους

ΠΙΝΑΚΑΣ Πβ

Κατανομή των άμπελιών στις πέντε κατηγορίες ιδιοκτητών

a/a	Χωριά	0 d.				1-10 d.				11-20 d.				+20 d.					
		γ	δ	α	β	γ	δ	ε	α	β	γ	δ	ε	α	β	γ	δ	ε	
1	Σκάφος	137,3	183,5	13,4	235	17,1	211,3	15,4	90	169,5	12,3	130	9,4	76,4	321	23,4	124	9	38,5
2	Μεροβιγλι	50	0	40	80	10	20	25											
3	Φηροστεφάνι	27,5	15	54,5	12,5	45,5													
4	Καρτεράδος	164	16	9,8	92,5	56,4	55,5	33,8	60										
5	Κοντοχώρι	96,5	23	23,8	52,5	54,4	5	5,2	9,5	14	14,5	2	2,1	14,3					
6	Μεσαριά	7	6	85,7	1	14,3													
7	Βουρβούλος	23,5	0	22	93,6	1,5	6,4	6,8											
8	Πύργος	1113,5	125,5	11,3	214	19,2	148	13,3	69	135,5	12,2	115	10	84,9	235,5	21,1	141	12,6	59,7
9	Άγ. Θωμάς	146,5	24,5	16,7	59	40,3	30	20,5	51	33	22,5								
10	Μεσαριά Πύργου	90,5	10,5	11,6	32	35,4	29,5	32,6	92	18,5	20,4								
11	Γωνιά	169	14,8	8,7	97,5	57,7	6,8	4	6,9	50	29,6								
12	Μεγαλοχώρι	193,2	3,5	1,8	53,3	27,6	28,5	14,7	54	11,5	6				36	18,6	60,5	31,3	168
13	Έμποριό	548,5	33,5	6,1	138	25,2	96,8	17,6	70	113	20,6	65,5	12	58	49	8,9	52,8	9,6	108
14	Άκρωτήρι	404,8	20,2	5	166	41	44,5	11	27	147	36,3	27	6,7	18,4	227	32,7	30	4,3	13,2
15	Έπανομεριά	694,5	2,5	0,4	194	27,9	30	4,3	15	211	30,4								
	Σύνολο	5102	478,5	9,4	1409,3	27,6	697,4	13,7	50	903	17,7	339,5	6,6	37,5	868,5	17	408,3	8	46,9

a: άμπελία των κατοίκων στον τόπο διαμονής τους

β: % επί τής συνολικής έκτασης

γ: άμπελία σ' άλλους οικισμούς

δ: % επί τής συνολικής έκτασης

ε: % επί τής έκτασης στον τόπο διαμονής

ΠΙΝΑΚΑΣ III

Κατανομή χωραφιῶν καὶ ἀμπελιῶν στὶς φορολογικὲς μονάδες

α/α	Χωριά	0 dönüm				1-10 dönüm				11-20 dönüm			
		A		B		A		B		A		B	
		α	β	α	β	α	β	α	β	α	β	α	β
1	Σκάρος	26	0	6	20,5	21	95,5	16	127	16	259	15	127
2	Μεροβίγλι	21	0	1	1	19	71,5	6	28	1	10,5	0	0
3	Φηροστεφάνι	10	0	0	0	8	47,2	7	22,5	1	14,5	1	5
4	Καρτεράδος	19	0	2	5	22	87,5	16	86	11	151	10	62
5	Κοντοχώρι	18	0	4	8	18	74	15	72,5	1	19	1	16
6	Μεσαριά	5	0	1	1	2	8,5	0	0	3	42	3	6
7	Βουρβοῦλος	3	0	0	0	9	33	5	13,5	2	27	1	5,5
8	Πύργος	46	0	6	21	36	152	23	140	16	237	15	165
9	"Αγ. Θωμᾶς	5	0	2	10	15	75	14	64,5	6	88	6	48,5
10	Μεσαριά Πύργου	10	0	0	0	12	42	9	35	2	27	2	29
11	Γωνιά	9	0	1	4,2	28	116,5	16	66	12	174	12	63,8
12	Μεγαλοχώρι	6	0	1	2	19	102,3	12	27	6	83,5	4	31,5
13	Ἐμποριὸ	39	0	2	6,8	34	162	16	85,5	11	165	9	55,5
14	Ἀκρωτήρι	18	0	1	5	17	96	10	22	12	149	10	65
15	Ἐπανομερία	34	0	1	1,5	24	130,5	7	17,5	20	306	13	62,5
	Σύνολο	269	0	28	86	284	1294	172	807	120	1752	102	742

α/α	Χωριά	21-50 dönüm				+ 50 dönüm				Σύνολο			
		A		B		A		B		A		B	
		α	β	α	β	α	β	α	β	α	β	α	β
1	Σκάρος	22	768	21	347	19	1821	19	751,8	2942,8	104	1373	77
2	Μεροβίγλι	3	80,8	3	20,5					162,8	44	49,5	10
3	Φηροστεφάνι									61,8	19	27,5	8
4	Καρτεράδος	1	25	1	8	1	35	1	6,5	298,5	54	167,5	30
5	Κοντοχώρι									93	37	96,5	20
6	Μεσαριά									50,5	10	7	4
7	Βουρβοῦλος	1	22,5	1	4,5					82,5	15	23,5	7
8	Πύργος	17	607	17	357,3	9	792	9	430,5	1787,8	124	1113,2	70
9	"Αγ. Θωμᾶς	2	57,5	2	22,5					220,5	28	145,5	24
10	Μεσαριά Πύργου	2	54,5	2	26,5					123,5	26	90,5	13
11	Γωνιά	3	75,5	3	36,5					366	52	170,5	32
12	Μεγαλοχώρι	4	188	4	132,3					373,2	35	192,8	21
13	Ἐμποριὸ	16	514	15	126,8	10	751,5	10	274,5	1592	110	549	52
14	Ἀκρωτήρι	28	796	27	201,3	8	552,1	8	110,5	1593	83	403,8	56
15	Ἐπανομερία	32	1006	28	271	21	1672	20	342,5	3114,6	131	695	69
	Σύνολο	131	4194	124	1554	68	5624	67	1916	12862,5	872	5104,8	493

A: χωράφια

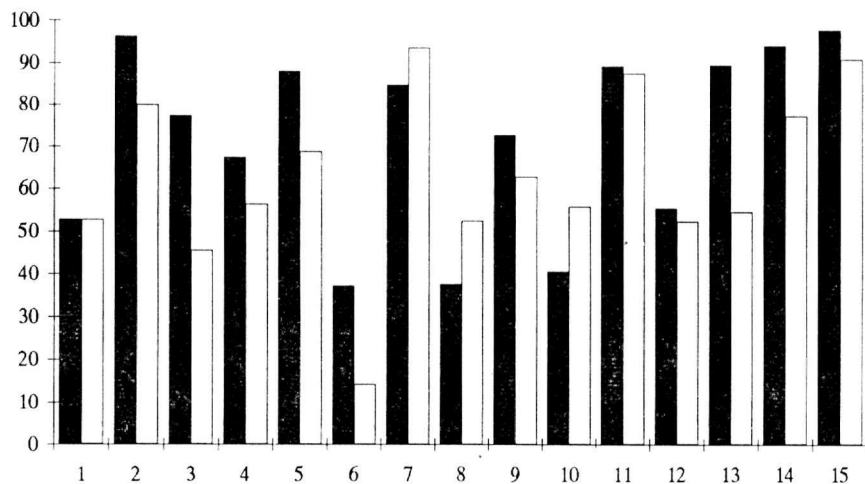
B: ἀμπέλια

α: ἀριθμὸς φ.μ.

β: ἀριθμὸς dönüm

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Κατανομή καλλιεργητικῶν ἐκτάσεων ἐντὸς τοῦ τόπου κατοικίας

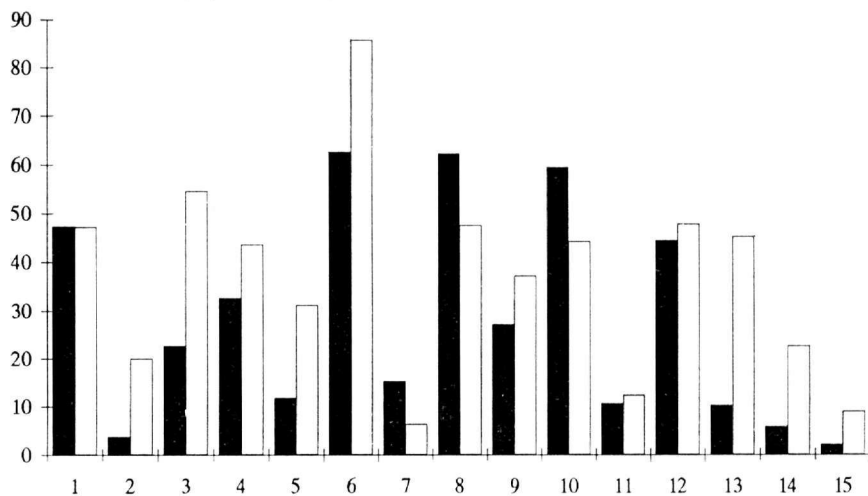

Πηγή: Πίν. Ια, Ιβ

■ χωράφια
□ ἀμπέλια

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Κατανομή καλλιεργητικῶν ἐκτάσεων ἐκτὸς τόπου κατοικίας

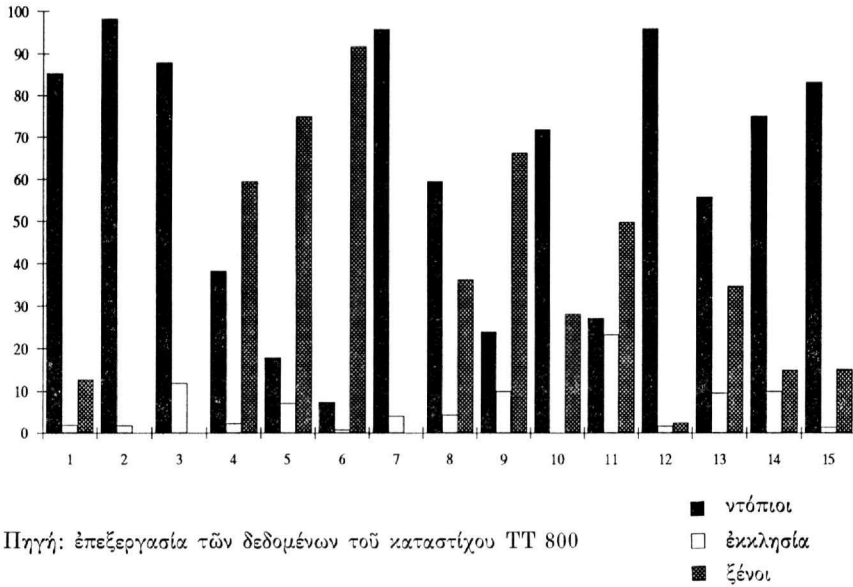

Πηγή: Πίν. Ια, Ιβ

■ χωράφια
□ ἀμπέλια

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Κατανομή γαιών σέ ντόπιους, έκκλησία καί ξένους

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Κατανομή άμπελιών σέ ντόπιους, έκκλησία καί ξένους

